

φαινόμεν' ἄτιν' ἐμφανίζονται εἰς ἀμβλύνοους, ἡλιθίους καὶ πνευματικῶς ἀσθενεῖς, καὶ τοῦτο διότι αἱ διαρκεῖς ἀνώμαλοι καταστάσεις τῆς ὠριμωτέρας ἡλικίας ἀπεικονίζουσι πολλάκις ματαβατικὴν τινα περίοδον, ἣν διανύει ὁ παῖς ἐν τῇ κανονικῇ αὐτοῦ ἀναπτύξει. Μάλιστα δὲ καὶ ἐρεῦνας καὶ παρατηρήσεις ἐπὶ ζώων χρησιμοποιοῦσιν ἐρευνηταί τινες κατὰ τὴν ἐρευναν τῶν παιδῶν, ὅπως π. χ. ὁ *Comptayré* καὶ ὁ *Preyer*. Πλὴν δὲ τούτων ὁ *Comptayré* ἐπωφελεῖται καὶ ἀναμνήσεις ἐκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ αὐτοβιογραφίας, ὡς χρησίμους πηγάς. Μόνον δὲν ἐπιτρέπεται γὰρ λησμονήσῃ τις ἐνταῦθα δύο τινά, πρῶτον ὅτι ἡ φαντασία τοῦ ὠρίμου ἀνθρώπου εἶναι διατεθειμένη γὰρ περικοσμηθῆ καὶ λαμπρῶν τὰς συγκεχυμένας ἀναμνήσεις τῶν πρώτων τῆς ἡλικίας ἐτῶν, καὶ δεύτερον ὅτι μόνον ἔξοχα πνεύματ' ἔλαβον ἀφορμὴν γὰρ ἐξιστορήσασθαι τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑαυτῶν βίου καὶ τὰς πράξεις τῆς νεανικῆς αὐτῶν ἡλικίας. Ἐὰν θὰ ἠθέλομεν λοιπὸν γὰρ παραλάβωμεν κατὰ λέξιν τὰς πληροφορίες, αἷς οὗτοι παρέχουσιν ἡμῖν, θὰ διετρέχομεν τὸν κίνδυνον γὰρ σχηματίσωμεν ἐσφαλμένην παράστασιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, κατὰ πολὺ τὸν μέσον ὅρον αὐτῆς ὑπερβάλλουσαν, καὶ τέλος γὰρ γνωρίσωμεν μόνον τὴν Ψυχολογίαν τῶν θαυμασίας καὶ ἐκτάκτου φύσεως παιδῶν.

III. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΟΛΟΓΙΑΣ

Μετὰ τὰνωτέρω περὶ τῆς φύσεως τῆς Παιδολογίας λεχθέντα, δυνάμεθα βεβαίως γὰρ προσδοκῶμεν ὅτι δύναται αὕτη γὰρ παράσχῃ **πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τε τὴν Παιδαγωγικὴν καὶ τὴν Ψυχολογίαν.** Διότι ἡ Παιδολογία γνωρίζει εἰς ἡμῶς τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν φύσιν τῶν παιδῶν, τῆς δ' ἀγωγῆς σκοπὸς εἶναι γὰρ ἀγαθὴ τὴν φύσιν ταύτην εἰς εὐάρεστον ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον· τοῦτο δ' ὅμως τότε μόνον δύναται κάλλιστα γὰρ ἐπιτίχῃ ὁ παιδαγωγός, ὅταν γνωρίζῃ τὴν φύσιν τοῦ παιδὸς ἀκριβῶς. Δὲν λείπουν δ' ὅμως καὶ οἱ ἐλαχίστην σημασίαν ἀποδίδοντες εἰς τὴν Ψυχολογίαν καὶ ἀρνούμενοι μάλιστα τὴν ὀφέλειαν, ἣν δύναται αὕτη γὰρ παράσχῃ εἰς τὸν παιδαγωγόν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ περιφρονοῦντες ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης τὴν Ψυχολογίαν τῶν παιδῶν.

Ἐξ ἄλλου δ' ὅμως ὑπάρχουσι πολυάριθμοι διδάσκαλοι καὶ ἄλλοι λόγοι ἀνδρες, οἵτινες πολλὰ προσδοκῶσιν ἀπὸ τῆς παιδολογικῆς ἐρεῦνης.

Ποῦ λοιπὸν τὸ δίκαιον μεταξὺ τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων τούτων γνωμῶν; Θὰ εὕρωμεν τοῦτο ἐκ τῶν καρπῶν, οὓς αὕτη ἀποφέρει. Ἄντι γὰρ παραδεχθῶμεν ἢ γὰρ πορρίψωμεν τὴν Παιδολογίαν στηριζόμενοι ἐπὶ τοῦ κύρους ἐπιφανοῦς τινος ἀνδρός, εἶναι προτιμότερον γὰρ

μελετήσωμεν ἀκριβῶς τὰ ἔργα ἐπιφανῶν τινων ἐρευνητῶν καὶ νὰ ἐξετάσωμεν, ἐὰν εὐρίσκηται ἐν αὐτοῖς σπουδαῖόν τι κέρδος διὰ τὴν Ψυχολογίαν καὶ τὴν Παιδαγωγικὴν. Εἶναι ἐργασία, ἣν πᾶς τις ὀφείλει μόνος νὰ ἐκτελέσῃ, ἐὰν θέλῃ νὰ καταλήξῃ εἰς σαφῆ γνῶσιν καὶ σταθεράς, ἐπὶ ἀσφαλοῦς βάσεως ἐδραζομένης, πεποιθήσεις. Ὅπως παρακινήσωμεν εἰς τοιαύτας μελέτας, ἀνακοινοῦμεν ἐν τοῖς ἐπομένοις πορίσματά τιν' εἰς ἃ ἦγαγεν ἡμᾶς ἡ σχετικὴ ἐργασία.

1. Πορίσματα τῆς Παιδολογίας διὰ τὴν γενικὴν Ψυχολογίαν.

Ἡ Παιδολογία δύναται νὰ γνωρίσῃ εἰς ἡμᾶς ψυχικὰ φαινόμενα ἅτιν' ἔχουσι κυρίως θεωρητικὸν διαφέρον. Ἐν πρώτοις ἐξακριβοῖ ὅτι πᾶς νέος πολίτης τῆς Γῆς εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον σταθερῶς καθωρισμένος ἤδη ἀπ' αὐτῆς τῆς γεννήσεως ὑπὸ τοῦ βιολογικῶν γονέων καὶ τῶν προγόνων αὐτοῦ ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις. Πολλάκις δηλ. κληροδοτοῦνται σωματικαί, πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἰδιότητες τῶν γονέων εἰς τὰ ἑαυτῶν τέκνα, ὅπως θὰ εἴπωμεν ἐκτενέστερον ἐν τινι τῶν ἐπομένων κεφαλαίων.

Πλὴν δ' ὅμως τῆς ἀτομικῆς κληρονομικότητος ὑπάρχει καὶ γενικὴ, ἣν συναντῶμεν εἰς πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς παῖδας. Οὕτω κληροδοτοῦνται π.χ. ὠρισμένα κινήσεις καὶ ἐνέργειαι. Πλὴν τῶν ἀντανακλαστικῶν κινήσεων, τῶν ὁποίων ἡ γένεσις ὀφείλεται εἰς ἐξωτερικόν τιν' ἐρεθισμόν, καὶ τῶν αὐτομάτων κινήσεων, αἵτινες προκαλοῦνται ὑπὸ τῆς λειτουργίας τῆς θρέψεως καὶ τῶν ἄλλων φυσιολογικῶν λειτουργιῶν εἰς τὰ κατώτατα κινητικὰ κέντρα, γνωρίζουσιν οἱ ψυχολόγοι καὶ κινήσεις ἐξ ἐνστίκτου. Ὑπὸ τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο ἐννοοῦσι κινήσεις, αἵτινες προκαλοῦνται ἀκριβῶς, ὅπως αἱ ἀντανακλαστικαὶ κινήσεις ὑπὸ ὠρισμένων ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

Ἐν ἀντιθέσει δ' ὅμως πρὸς τὰς ἀντανακλαστικὰς κινήσεις αἱ ἐξ ἐνστίκτου κινήσεις ἔχουσι πάντοτε ὠρισμένον σκοπόν, καίπερ οὔσαι ἀσυνείδητοι καὶ πρὸ τῆς τελέσεως καὶ κατὰ ταύτην. Διὰ τοῦτο πᾶσαι αὗται αἱ κινήσεις εἶναι ἐπωφελεῖς, ἅτ' ἐξυπηρετοῦσαι τὴν ἱκανοποίησιν ἀνάγκης τινός. Αἱ κινήσεις λοιπὸν αὗται πᾶσαι εἶναι, κατὰ τὰς ἰδέας τῶν παιδολόγων, ἔμφυτοι ἢ κληρονομικαί, ἀκριβῶς, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ζῴοις ὑπάρχουσιν ἐνέργειαι καὶ κινήσεις κληρονομικαί. Ὁ νεοσσὸς ὄρνιθος π.χ. κινεῖ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ πρὸ αὐτοῦ πετόμενον ἔντομον, κολάπτει τὸν πρὸ αὐτοῦ κόκκον, τρέχει πρὸς τὴν ὄρνιθα, εὐθύς ὡς ἴδῃ ἢ ἀκούσῃ αὐτήν, σκαλίξει τὸν τάπητα, ἐὰν οὗτος ἔχῃ καλυφθῆ δι' ἄμμου, καὶ ταῦτα πάντα κατὰ τὰς πρώτας τῆς ἐκκόλλησεως αὐτοῦ ὥρας, χωρὶς οὐδὲν τούτων νὰ εἶδε πρότερον παρ' ἄλλων

ἢ γὰρ ἤκουσεν. Ὅμοίως δὲ θηλάζει καὶ ὁ παῖς ἅμα τῇ γεννήσει, ὅταν θέσωμεν εἰς τὸ στόμ' αὐτοῦ κατάλληλον πρὸς θηλασμόν ἀντικείμενον οὕτως, ὥστε νὰ ἀπτηται τοῦτο τῆς ἀνω ἐπιφανείας τῆς γλώσσης καὶ τῶν χειλέων αὐτοῦ. Μετὰ τῆς αὐτῆς δ' ἐπιτηδειότητος λείπει ἤδη κατὰ τὰς πρώτας τῆς γεννήσεως ὥρας τὸ τεμάχιον τῆς σακχάρου, ὕπερ πλησιάζομεν εἰς τὴν γλώσσαν αὐτοῦ καὶ δάκνει ἀργότερον τὸν εἰς τὸ στόμα εἰσαγόμενον δάκτυλον. Πρὶν ἢ δ' ἀποκτήσῃ τὸν πρῶτον ὀδόντα κἀμνει κανονικὰς τοῦ μαστήματος κινήσεις, μετὰ ταῦτα δὲ τρίζει τοὺς ὀδόντας.

Αἱ κινήσεις αὗται τοῦ παιδός, ὅπως καὶ αἱ ἐξ ἐνστίκτου κινήσεις τῶν ζῴων, δὲν δύνανται νὰ νυχθῶσιν εἰς παραστάσεις, ὡς αὐτὸς ὁ παῖς ἢ αὐτὸ τὸ ζῷον ἐκτίησάτο διὰ τινος εἰκότος, ἢν εἶδεν ἢ ἤκουσε· πρὸς δὲ δὲν εἶναι κινήσεις; ὡς ἔμαθεν ὁ παῖς ἢ τὸ ζῷον μετὰ κόπου καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον, διότι παρουσιάζουσι τὴν αὐτὴν σχεδὸν ἐπιτυχίαν καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἐκτέλεσιν καὶ ἀργότερον.

Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ ἐξηγηθῶσιν αἱ ἐξ ἐνστίκτου κινήσεις; Αἱ κινήσεις αὗται εἶναι ἀποτελέσματα συσσωρευθεισῶν ἐμπειριῶν παρελθουσῶν γενεῶν. Διὰ τούτου δηλ. ὅτι αἱ παρελθούσαι γενεαὶ ἐξετέλουν κατ' ἐπανάληψιν τὰς ἐξηθείσας κινήσεις, ἐπηρεάετο αὖτις περισσύτερον κατ' ὀρισμένον τρόπον ἢ οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου καὶ μετεβίβλετο. Ἡ τροποποίησις δ' ἢ μεταβολὴ αὕτη τῆς οὐσίας τοῦ ἐγκεφάλου κληροδοτεῖται ἀπὸ τῶν γονέων εἰς τοὺς ἀπογόνους ἀκριβῶς, ὅπως καὶ οἰαδῆποτε ἄλλη φυσικὴ ἰδιότης· οὕτω δ' εὐρίσκεται ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τοῦ νεογεννήτου ζῴου ἢ ἀνθρώπου λαμβάνουσά τις, οὕτως εἰπεῖν, ἀνάμνησις ὀρισμένων κινήσεων, ὑπάρχει δ' ἀνάγκη τοῦ καταλλήλου μόνον ἐρεθισμοῦ, π. χ. παρὰ τῷ νεοσσῷ τῆς ὄρνιθος ὀρισμένης τινὸς ἐντυπώσεως ἐπὶ τῶν δακτύλων, παρὰ τῷ παιδί ἐπαφῆς τινος ἐπὶ τῶν χειλέων καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἀμέσως ἐμφανίζεται κατ' ἀκολουθίαν τῆς κληρονομηθείσης ἐκείνης μεταβολῆς τῆς οὐσίας τοῦ ἐγκεφάλου ἢ τῆς σκοτεινῆς ἐκείνης ἀναμνήσεως ἢ σχετικὴ κίνησις καὶ μάλιστα μετὰ τῆς μεγίστης βεβαιότητος, ἐκτὸς εἰάν ἄλλαι ἐσωτερικαὶ ἢ ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις ἰσχυρότερα ματαιώσωσι ταύτην. Διὰ τοῦτο δ' ὁ *Preyer* λέγει ὅτι ἀνθρώποι τε καὶ ζῷα ἔρχονται εἰς τὸν κόσμον μετὰ τινος κληρονομηθείσης μνήμης κινήσεων.

Παρὰ τὴν κληρονομηθεῖσαν δ' ὅμως μνήμην ὀρισμένων τινῶν κινήσεων, ὑπάρχει κατὰ τὸν *Preyer* ἀπὸ τινος ἐπόψεως καὶ ἐμφυτὸς τις νόησις. Ὁ *Preyer* λέγει περὶ τούτου : « Ἰδέαι ἦτοι διανοήματα εἶναι παραστάσεις, προϋποθέτουσιν ἄρ' ἀντιλήψεις· κατ' ἀκολουθίαν, ἐπειδὴ διὰ τὴν γένεσιν αὐτῶν ὑπάρχει ἀνάγκη προτέρων ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν, δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἐμφυτοὶ· κληρονομικαὶ δ' ὅμως δύνανται νὰ εἶναι τινες, δηλαδή ἐκείναι, αἵτινες, τὸ μὲν ἔνεκα τῆς ὁμοιότητος

τοῦ ἐγκεφάλου τῶν παιδῶν καὶ τῶν γονέων, τὸ δ' ἔνεκα τῆς ὁμοιότητος τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τῶν ὑφισταμένων κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου τῶν παιδῶν καὶ τῶν γονέων γεννῶνται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Τὸ κύριον ἐνταῦθ' εἶναι ἡ ἔμφυτος προδιάθεσις πρὸς τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ σχηματίζειν παραστάσεις, ἢτοι ἡ ἔμφυτος νόησις. Ὑπὸ τὴν προδιάθεσιν δ' ὅμως δὲν δυνάμεθα, ἐπὶ τοῦ παρόντος, νὰ ἐννοήσωμεν ἄλλο τι, εἰ μὴ ἐπιτηδειότητά τινα πρὸς ἀντίδρασιν ἢ τὸ εὐερέθιστον τῶν νεύρων, τὸ ὁποῖον, ἔνεκα ἐπανειλημμένης διὰ πολλῶν γενεῶν καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον γενομένης συνδέσεως πῶν νευρικῶν ἐρεθισμῶν ἐνετυπώθη σταθερῶς εἰς τὰ κεντρικὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος ὄργανα. Ὁ ἐγκέφαλος ἔρχεται εἰς τὸν κόσμον, οὕτως εἰπεῖν, σεσημασμένος διὰ πολλῶν σφραγίδων, ἄλλων μὲν τελείως ἀμυδρῶν, ἄλλων δέ, ὀλίγων, φανερῶν· ἕκαστος τῶν προγόνων προσέθετεν εἰς τὰς προὑπαρχούσας καὶ τὴν ἑαυτοῦ. Πασῶν δὲ τῶν ὑψηλοτέρων τοῦ ἐγκεφάλου λειτουργιῶν πρώτη εἶναι ἐκείνη, ἣτις διακρίνει, χωρίζει, διατάττει· ἡ λειτουργία αὕτη καλεῖται *σύγκρισις* καὶ εἶναι ἰδιότης τις τοῦ ἐγκεφαλικοῦ πρωτοπλάσματος, ἐν παναρχαίοις χρόνοις κτηθεῖσα διὰ τὴν μεγάλην αὐτῆς σπουδαιότητα, ὡς μέσου ἐξακριβώσεως τῶν πραγμάτων, ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι διατηρηθεῖσα, δι' ἀσυνειδήτου ἐπιλογίης τελειοποιηθεῖσα καὶ τέλος διαρκῶς κληροδοτουμένη καὶ κληρονομούμενη*. Ἐκ τούτων βλέπομεν ὅτι ἡ ἔμφυτος αὕτη νόησις τοῦ *Preyer* εἶναι ὅλως διάφορος ἐκείνου, ὅπερ ἐνόηε ἡ παλαιότερα ψυχολογία ὑπὸ τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχολογία δηλ. αὕτη ἐξελάμβανε τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ὡς φυσικὴν τινα προῖκα τῆς ψυχῆς, ὡς αὐλοῦ τινὸς ὄντος, ἐνῶ ὁ *Preyer* λέγων ἔμφυτον δύναμιν ἐννοεῖ *ὀργανικὴν τινα προδιάθεσιν*, ἣτις διευκολύνει τὰς πνευματικὰς ἐκείνας ἐνεργείας καὶ ὑπὸ τινὰς περιστάσεις καὶ διαπεραίνει ταύτας.

Κατὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ *Baldwin* φαίνεται ὅτι καὶ ἡ *δεξιοχειρία* εἶναι ἔμφυτος εἰς τὸν παῖδα. Ὁ *Baldwin* ἔκαμε, πρὸς ἐξακριβώσιν τοῦ πράγματος τούτου, ποικίλα πειράματα ἐπὶ τοῦ ἰδίου παιδὸς κατὰ τὸν τρόπον, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐλέγομεν, τὰ δὲ πειράματα ταῦτ' ἤγαγον εἰς τὰκόλουθα πορίσματα:

1. Ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη μεγάλης τῶν μυῶν ἐντάσεως καὶ δυνάμεως, οὐδεμίᾳ χεὶρ σταθερῶς προὔτιμάτο.

2. Ὅσάκις ἀπηρτεῖτο ἐντασις τῶν μυῶν ἢ τάσις πρὸς χρησιμοποίησιν ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἦτο διπλασία περίπου τῆς προτιμῆσεως τῆς ἑτέρας χειρός.

3. Κατὰ τὸν 7 καὶ 8 μῆνα παρατηρεῖτο σαφῶς προτιμῆσις τῆς δεξιᾶς χειρός, ὅσάκις ἀπηρτεῖτο μεγάλη ἐντασις τῶν μυῶν.

4. Μέχρι τοῦ χρόνου τούτου ὁ παῖς δὲν εἶχε μάθει νὰ ἴσταται ὀρθίως ἢ νὰ ἔρπη· διὰ τοῦτο ἡ ἰσχυροτέρα ἀνάπτυξις τῆς δεξιᾶς χειρός:

δὲν δύναται νὰ ποδοῦθῃ εἰς διαφορὰν τοῦ βάρους μεταξὺ τοῦ δεξιοῦ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἡμίσεος τοῦ σώματος.

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ *Baldwin* ἡ δεξιοχειρία παρὰ τῷ παιδί προέρχεται ἀπὸ τῆς διαφορᾶς, ἣτις ὑπάρχει εἰς τὰ δύο ἡμισφαίρια τοῦ ἐγκεφάλου, ἣτις προῆλθεν ἐν ἀρχαίῳ τινὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου σταδίῳ καὶ ἐκληρονομήθη ὑπὸ τῶν ἐπιγιγνομένων γενεῶν.

Καίτοι δ' ὅμως ὁ παῖς εἶναι προδιατεθειμένος ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἤδη διὰ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν σωματικὴν ἢ πνευματικὴν ἐνέργειαν, ἡ Παιδολογία δεικνύει εἰς ἡμᾶς σαφῶς ὅτι ἄλλαι ἐνέργειαι καὶ δεξιότητες ἀναπτύσσονται ὀλίγον κατ' ὀλίγον μετὰ τὴν γέννησιν πρὸς δὲ καὶ πῶς αὐταὶ ἀναπτύσσονται. Τῶν ἐνεργειῶν τούτων μετὰ μεγάλου διαφέροντος ἐρευνᾶται ὑπὸ τῶν παιδολόγων ἢ ἀνάπτυξις τοῦ ὀμιλεῖν καὶ νοεῖν καὶ ἡ ἀμοιβαία σχέσις αὐτῶν.

Πολυάριθμοι ἐρευνῆται π. χ. ἐκθέτουσι κατὰ τίνα σειρὰν μορφοῦνται καὶ χρησιμοποιοῦνται οἱ διάφοροι φθόγγοι κ. λ. Καὶ παρουσιάζονται μὲν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ αἱ μέγιστα ἀτομικαὶ διαφοραί, ἐν δ' ὅμως παραμένει βέβαιον κατὰ τὰ πειράματα τοῦ *Preyer* καὶ τῆς παρατηρήσεως ἄλλων, ὅτι τὸ νοεῖν εἶναι ἐν μέρει ἀνεξάρτητον τοῦ ὀμιλεῖν, καθ' ὅσον ὁ παῖς σχηματίζει παραστάσεις καὶ ἐννοίας πρὶν ἢ δυνηθῆναι νὰ καταστήσῃ καταληπτὰ διὰ τοῦ λόγου τὰ διανοήματά του εἰς ἄλλους. Τὸ τέκνον π. χ. τοῦ *Preyer* ἐξέτεινε τὰς χεῖρας πρὸς φιάλην πεπληρωμένην λευκοῦ τινος ἀδιαφανοῦς ὑγροῦ, ἐνῶ δὲν ἠδύνατο νὰ ῥηθῶσῃ ἀκόμη οὐδεμίαν λέξιν, μετὰ τὴν ἰδέαν, ὅτι ἦτο ἡ τὸ γάλα περιέχουσα φιάλη, ἐνῶ ἡ κενὴ καὶ ἡ ὕδατος πεπληρωμένη οὐδέως προσέλκυον αὐτό. Συνέδεεν ἄρα τῇ παραστάσει φιάλης ὀρισμένου περιεχομένου τὴν ἐννοίαν τινος ποσίμου, θηλασίμου, ἡδέος. Ὁ δὲ *Sigismund* ἔδειξεν εἰς τὸ τέκνον αὐτοῦ, ὅπερ δὲν ὀμίλει ἀκόμη, τεταριχευμένον ἀγριοπετεινόν, δεικνύων δ' ἑαυτὸν εἶπε συγχρόνως: πτηνόν. Ἀμέσως ὁ παῖς ἔστρεψε τὸ βλέμμα πρὸς γλαῦκα ἐν ἄλλῳ μέρει τοῦ δωματίου εὐρισκομένην, ἣν πάντως εἶχεν ἴδει προηγουμένως. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἀρ' ἔδειξε σχηματισθῆναι ἤδη εἰς τὸν παῖδα τοῦτον ἡ ἐννοία τοῦ πτηνοῦ, ἣτις ὑπεριλαμβάνει τὸν ἀγριοπετεινόν καὶ τὴν γλαῦκα. Ἐκ πάντων τούτων βλέπομεν ὅτι ὁ σχηματισμὸς παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἐκμαθήσεως λέξεων, πολλῶν μᾶλλον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ σχηματισμὸς παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν εἶναι ἀναγκαῖα προϋπόθεσις διὰ τὴν κατανόησιν τῶν λέξεων. Πειράματα γενόμενα εἰς τοὺς κωφαλάλους ἀπέδειξαν τὸ αὐτό.

Ὅπως δὲ τὸ νοεῖν καὶ ὀμιλεῖν οὕτω καὶ τὸ βούλεσθαι εὐρίσκουσιν ἐπιφανεῖς ἐρευνῆται ὅτι δὲν εἶναι ἐμφυτον ἀλλὰ προῖδον τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Μετὰ μεγάλης δ' ἐπιμονῆς καὶ σφοδρότητος ἀντεπεξῆλθεν ὁ *Compayré* κατὰ τῆς γνώμης ὅτι ἡ βούλησις εἶναι ἐμφυ-

τος δεξιότης. « Όπως, λέγει, τὸ συνειδητὸν προέρχεται ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου, ἢ, βέλτιον εἰπεῖν, ἔπεται εἰς αὐτό... οὕτω καὶ ἡ βούλησις προέρχεται ἐκ τοῦ ἐνστίκτου καὶ τοῦ αὐτομάτου ἢ μᾶλλον ἀνήκει εἰς τὰς ἐξ ἐνστίκτου καὶ αὐτομάτου ἐνεργείας. Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀναπτύσσεται ὡς φυτόν, ὅπερ κατ' ἀρχὰς μὲν εἶναι τελείως λαχανοειδές, εἶτα δ' ὁμως μεταβάλλει τὴν ἑαυτοῦ ποιότητα καὶ μεταμορφοῦται εἰς ἄνθος». Ὡσαύτως ὁ *Compaugé*, ὁμιλῶν περὶ τῶν κατὰ τὸν θηλασμόν κινήσεων, ἐπιφέρει παρατηρήσεις τινάς, αἵτινες εἶναι χαρακτηριστικαὶ τῆς περὶ τοῦ βούλεσθαι γνώμης αὐτοῦ: « Παρὰ τῷ παιδί καὶ κατὰ τὴν ἀρχικὴν ἐν γένει παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἀνάπτυξιν τῶν δεξιοτήτων ἢ κινήσεις προηγείται τῆς συνειδήσεως. Ἡ δ' ἐπανάληψις τῆς κινήσεως φαίνεται ὅτι συντελεῖ, ὅπως ἐκ ταύτης προκύβη συνειδήσις, ψυχικὰ πάθη, ὀρέγεσθαι, καὶ ἀργότερον βούλεσθαι... Οἱ παῖδες φαίνονται μόνον κατ' ἀρχὰς ὅτι ὀρέγονται, ὅτι βούλονται, καὶ μόνον, ἀφοῦ διέλθωσι τὸ στάδιον τοῦτο τοῦ φαινομενικοῦ ἐνστίκτου, καταλήγουσιν εἰς τὸ πραγματικὸν ὀρέγεσθαι καὶ βούλεσθαι». Καὶ ὁ *Preyer* δὲ τονίζει ὅτι «ὁ παῖς μόνον μετὰ τὸν σχηματισμὸν σαφῶν παραστάσεων δύναται πῶς νὰ βούληται· ἕως τότε δ' εἶναι, ὡς ζῷον ἀνευ ἐγκεφάλου.» Κατὰ τὴν ἐμπειρίαν, ἣν συνέλεξεν ὁ *Preyer* ἐκ τοῦ ἰδίου τέκνου, καὶ κατὰ νεωτέρας ἐπὶ ἄλλων παιδῶν παρατηρήσεις, φαίνεται κανὼν, ὅτι κατὰ βούλησιν κινήσεις ἐμφανίζονται μόνον μετὰ τὴν πάροδον τῶν πρώτων τριῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως μηνῶν. Πρὸ τοῦ χρόνου τούτου φαίνεται τὸ βούλεσθαι καὶ διὰ τοῦτο ἀκόμη ἀδύνατον, διότι ὁ μέγας ἐγκέφαλος δὲν ἔχει ἔτι ἀναπτυχθῆ ἀρκούντως· τοῦτ' ἀποδείκνυται καὶ ἐκ παρατηρήσεων ἐπὶ μικροκεφάλων, παρ' οἷς ἐπειδὴ ὁ ἐγκέφαλος ἀναπτύσσεται ἑλλιπῶς, λείπει καὶ ἡ βούλησις.

Ἡ Παιδολογία, ὡς θεωρία τῆς ἐξελίξεως τοῦ παιδός, ἀσχολεῖται, ὡς εἶκός, ἐκτενῶς καὶ περὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ὀργάνου, πρὸς ὃ συνδέονται τὰ πνευματικὰ φαινόμενα, ἥτοι περὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἐγκεφάλου. Ἀκριβεῖς ἀνατομικαὶ ἐρευναι καθώρισαν ὅτι ὁ ἀνθρώπινος ἐγκέφαλος εἶναι πολυπλοκώτατος τὴν κατασκευὴν(*). Καὶ ἐκ τούτου δὲ καὶ μόνου εὐκόλως ἠδύνατό τις νὰ ἐννοήσῃ ὅτι κατὰ τοὺς ἐννέα μῆνας τοῦ ἐμβρυώδους βίου δὲν δύναται νὰ συντελεσθῆ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐγκεφάλου ἐν ταῖς λεπτομερείαις, ἀλλὰ μόνον ἐν ταῖς γενικαῖς γραμμαῖς· τοῦτο δ' ἀπεδείχθη καὶ διὰ λεπτομεροῦς καὶ ἐπιμεμελημένης ἐρεῦνης. Μικροσκοπικὰ παρασκευάσματα παιδικῶν ἐγκεφάλων δεικνύουσιν ὅτι ἐκ τῶν 9,200,000,000 νευρικῶν κυττάρων τοῦ ἐγκεφάλου μόνον ὀλίγων ἢ ἀνάπτυξις ἔχει συντελεσθῆ ἤδη κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ παιδός, τὰ δὲ πλείονα δὲν ἔχουσιν ἀναπτυχθῆ ἔτι, κατ' ἀκολουθίαν δ' εἶναι

(*) Πρβλ. τόμ. I σελ. 20 καὶ ἐπ.

ἀκατάλληλα πρὸς λειτουργίαν. Ὅλος διάφορον συμβαίνει εἰς τὸν ἐγκέφαλον τῶν ζῴων· οὗτος εἶναι πολλῶ ἀπλούστερος τὴν κατασκευήν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐν τῇ ἐμβρυώδει ἔτι καταστάσει εἶναι ὠριμώτερος καὶ τελειότερος τοῦ ἀνθρώπινου. Ἐκ τοῦ γεγονότος δὲ τούτου ἐξηγοῦνται δύο γενικῶς γνωστὰ καὶ ἀλληλένδετα φαινόμενα : πρῶτον, ὅτι τὰ ζῶα κατὰ τὴν γέννησιν δείκνυνται πολλῶ τῶν ἀνθρώπων δεξιότερα καὶ ἰκανώτερα, καὶ δεύτερον, ὅτι οἱ ἄνθρωποι μετὰ τὴν γέννησιν εἶναι ἐπιδεκτικοὶ πολὺ μεγαλυτέρας ἀνάπτυξεως καὶ τελειοποιήσεως ἢ τὰ ζῶα.

2. Πορίσματα τῆς Παιδολογίας διὰ τὴν ἀγωγήν.

α.) Ἡ φροντίς περὶ τῆς σωματικῆς ὑγείας.

* Ἡ διάνοια καὶ ἡ ἠθικότης τότε μόνον δύνανται νὰ αναπτυχθῶσι κανονικῶς παρὰ τῷ παιδί, ὅταν ἡ ὑγεία αὐτοῦ εἶναι ἀρκούντως σταθερά, ὥστε νὰ παράγῃ τὸ ἀναγκαῖον ποσὸν ὀργανικῆς δυνάμεως, ἡ δὲ κανονικὴ κατασκευὴ τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐπιτρέπη τὴν κανονικὴν κατανομήν τῆς δυνάμεως ταύτης». Διὰ τῶν λέξεων τούτων ἐξαιρεῖ σαφῶς ὁ Demoor τὴν σπουδαιότητα, ἣν ἔχει διὰ τὴν ἀγωγήν ὑγιᾶς καὶ ἰσχυρὸν σῶμα, πρὸ παντὸς δ' ὑγιᾶς νευρικοῦ σύστημα καὶ τὴν φροντίδα, ἣν πάντες πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πρέπει νὰ καταβάλλωμεν. Καὶ ὄντως μὲν διὰ τὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν, ὅπως καὶ διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν, μέγιστην ἔχει σπουδαιότητα ἡ φυσικὴ προίξις, ἣν φέρουσι μετ' ἑαυτῶν οἱ παῖδες, ἀπὸ τῶν γονέων παραλαβόντες, εἰς τὸν κόσμον, διότι τέκνα ἰσχυρῶν καὶ ὑγιῶν γονέων εἶναι κατὰ κανόνα ἐπίσης ἰσχυρὰ καὶ ὑγιᾶ, τοῦναντίον δὲ τέκνα φιλασθένων καὶ ἀδυνάτων γονέων εἶναι ἐπίσης, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀσθενικά. Ἡ σωματικὴ δ' ὅμως τῶν παιδῶν προκοπὴ ἐξαρτᾶται πλεῖστον καὶ ἀπὸ τῆς περιποιήσεως, ἧς οὔτοι μετὰ τὴν γέννησιν τυγχάνουσι. Παῖς ἐκ φύσεως ἰσχυρὸς καὶ ὑγιᾶς δύναται νὰ καταστραφῇ διὰ κακῆς περιποιήσεως, τοῦναντίον δ' ἀσθενικὸς νὰ προαχθῇ δι' ἐπιμεμελημένης περιποιήσεως καὶ φροντίδος.

Μεγίστην ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης σημασίαν κέκτηται ἡ διατροφή τοῦ παιδός, καὶ ὁμοίως μεγάλα σφάλματα γίνονται, ὡς πρὸς ταύτην κατὰ τοὺς πρώτους ἀπὸ τῆς γεννήσεως μῆνας. Πάντως ὑφείλομεν νὰ συμμορφωθῶμεν πρὸς τὰς συστάσεις τῶν παιδολόγων, οἵτινες πάση δυνάμει ἐπιμένουσιν εἰς τὴν κανονικὴν φυσικὴν διατροφήν τῶν παιδῶν ἀπὸ τοῦ στήθους τῆς μητρὸς, καὶ εἰς τὴν αἰστηρῶς εὐσυνείδητον δίαιταν τῆς μητρὸς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον.

*Ὡς πρὸς δὲ τὴν φειδῶ καὶ περιποίησιν τοῦ νευρικοῦ τῶν παιδῶν συστήματος προκύπτουσι σπουδαῖα διδάγματα' ἐκ τοῦ γεγονότος,

α.) ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ παιδὸς προβαίνει ἀρ' ἑαυτῆς πολὺ ταχέως, καὶ β.) ὅτι ὁ μικρὸς παῖς ταχέως καταπονεῖται. Καὶ τὸ βλέπειν καὶ ἀκούειν μόνον καταπονοῦσι τὸν μικρὸν παῖδα, ὅπως καὶ πᾶσα νέα μυϊκὴ ἔντασις π.χ. ἡ ἀπόπειρα τῆς ἀπὸ τῶν σπαραγάνων ἀπαλλαγῆς. Οὐχὶ ὀλιγώτερον καταπονεῖται ὁ παῖς ὑπὸ τῶν φωνῶν αὐτοῦ, ὑπὸ τοῦ θηλασμοῦ, ὑπὸ τῶν ὀσμῶν, ὑπὸ τοῦ ἄγαν θερμοῦ ἢ ἄγαν ψυχροῦ δωματίου, ὑπὸ τῆς διαρκοῦς παρ' αὐτῷ παραμονῆς τῆς μητρὸς ἢ τῆς τροφοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως δὲ ταύτης ὀρίζει ὁ *Sikorsky* (*) διὰ τὴν κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους μῆνας περιποίησιν τοῦ παιδὸς τοὺς ἑξῆς ἀξίους προσοχῆς κανόνας :

1. Ἀποφεύγωμεν πᾶσαν συνεργίαν εἰς τὴν ψυχικὴν τοῦ παιδὸς ἀνάπτυξιν· ὁ παῖς ἀναπτύσσεται ἄνευ οἷας δῆπουτ' ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως οὕτω ταχέως, ὥστ' ἐπικίνδυνσις τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ θὰ ἦν οἱ γεν εὐρυτάτας τὰς θύρας εἰς ἐπικινδύνους παρεκτροπὰς.

2. Προφυλάττωμεν τὸν παῖδα ἰσχυρῶν καὶ διαρκῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν, διότι οὗτοι ἐπιφέρουσι κόπωσιν τῶν νεύρων. Ὅσοφ νεώτερος ὁ παῖς, τοσοῦτω ταχύτερον καταπονεῖται καὶ τοσοῦτω μᾶλλον ἐπικίνδυνος εἶναι ἡ κόπωσις αὐτή. Ὅταν παῖς ὑγιής, κεκορεσμένος τροφῆς καὶ οὕτινος πᾶσαι αἱ φυσικαὶ ἀνάγκαι ἱκανοποιήθησαν ἐκδηλοῖ δυσαρέστησιν, τοῦτο δηλοῖ ὅτι ὁ παῖς κατεπονήθη καὶ ὅτι ὀφείλομεν νὰ φήσωμεν αὐτὸν νὰναπαυθῆ ἀπομακρύνοντες αὐτοῦ πάντα ἐξωτερικὸν τῶν αἰσθητηρίων ἐρεθισμὸν.

3. Παρέχωμεν καὶ ἀσφαλίζωμεν τῷ παιδί ἐπαρκῆ καὶ ἤρεμον, ἀνενόητον ὕπνον.

Ἄλλ' ὡς στραφῶμεν νῦν εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖν' ἅτιν' εἶναι σπουδαῖα διὰ τὴν ἐν τῷ σχολείῳ ἀγωγὴν.

Μεγάλην διὰ τὴν διδασκαλίαν σημασίαν ἔχει ἡ ὑπερέντασις καὶ ἡ ἐκταύτης ἐπακολουθοῦσα ὑπερκόπωσις τῶν μαθητῶν. Κατὰ τὰς γνώμας τῶν νεωτέρων ἡ ὑπερκόπωσις εἶναι ἡ σπουδαιοτάτη αἰτία τῶν πλείστων ἀσθενειῶν· αὕτη οὐ μόνον ἐξαφανίζει τὴν εὐθυμίαν, ἀλλὰ καὶ συνταράσσει τὰ νεῦρα, βλάπτει τὴν πέψιν καὶ τὴν ἀφομοίωσιν τῶν τροφῶν καὶ κωλύει τὴν ἀνάπτυξιν. Καὶ ἡ μὴ διάκρισις δὲ τῶν χρωμάτων καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς μνήμης συνήθων πραγμάτων καὶ ἡ ἐπιβραδύνσις τῆς ἀντιδράσεως τοῦ σώματος εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ἐρεθισμοὺς εἶναι συνήθη φαινόμενα συνοδεύοντα τὴν τῶν μαθητῶν ὑπερκόπωσιν. Ὁ *Burgerstein* ἀναφέρει ἐν ταῖς ἑαυτοῦ «*Notizen zur Hygiene des Unterrichts und des Lehrberufs*» πολυάριθμα πειράματα γινόμενα ὑφ' ἑαυτοῦ καὶ ἄλλων πρὸς :

(*) Πρὸλ. I. A. Sikorsky, ἡ ψυχὴ τοῦ παιδίου, ἐξελληνισθεῖσα ὑπὸ Α. Παπαζαχαρίου. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1910 ἐν σελ. 53—55. (Σ.Μ.)

ἔξακρίβωσιν τῆς ὑπερκοπώσεως τῶν παιδῶν, ἔχοντα μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐν τῷ σχολείῳ ἐργασίαν ἐν γένει. Ἐν Χάλλῃ π. χ. ἐξυγίζετο καὶ ἐμετρεῖτο κανονικῶς μέγας ἀριθμὸς παιδιῶν ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ δεκάτου τετάρτου τῆς ἡλικίας ἔτους, ἀπεδείχθη δ' ὅτι τὸ βάρος ἠΰξανεν ἐλάχιστα κατὰ τὸ ἑβδομιον τῆς ἡλικίας ἔτος, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ πρῶτον τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως. Ἐξ ἄλλου ἐρευνα γενομένη ἐπὶ παιδῶν, οὔτινες κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δὲν προσῆλθον εἰς τὸ σχολεῖον δι' οἷονδήποτε λόγον, ἀπέδειξεν ὅτι καὶ τὸ βάρος καὶ τὸ ἀνάστημα τῶν παιδῶν τούτων ἠΰξησε πολὺ περισσότερον ἐκείνων, οὔτινες ἐφοίτων εἰς τὸ σχολεῖον. Ἐντεῦθεν συμπεραίνει ὁ *Burgerstein* ὅτι ἡ εἰς τὸ σχολεῖον φοίτησις ἐξασκεῖ ἐπιβλαβῆ κατ' ἀρχὰς ἐπίδρασιν, κωλύουσα τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παιδῶν καὶ δὴ τῶν ἀσθενικῶν. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη κατὰ τὸν *Burgerstein* νὰ καταστή ὅσον τὸ δυνατὸν ἡπιωτέρα ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἐλευθέρου βίου εἰς τὸν τοῦ σχολείου. Καὶ τίς δὲν θὰ συναφῶναι αὐτῷ, εἰάν ἀπῆται διὰ τοὺς τὸ πρῶτον εἰς τὸ σχολεῖον μεταβαίνοντας παῖδας βραχύτερον χρόνον διδασκαλίας καὶ συχνότεραν διακοπὴν καὶ ἀντικατάστασιν ταύτης δι' ἐλευθέρων κινήσεων, παιδιῶν, βίου ἐν τῷ ὑπαίθρῳ κ. λ.

Ἄλλαι παρατηρήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὴν δεξιότητα καὶ ἱκανότητα τῶν μαθητῶν κατὰ τὰς διαφόρους τῶν μαθημάτων ὥρας μετὰ διαλειμμάτων ἢ ἄνευ αὐτῶν καὶ διαλειμμάτων μεγαλυτέρων ἢ μικροτέρων, ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἀνάγκη καὶ κατὰ τὰ ἄλλα σχολικὰ ἔτη νὰ περιορισθῇ μὲν ὁ τῆς διδασκαλίας χρόνος, νὰ ἐπεκταθῇ δ' ὁ τῶν διαλειμμάτων. Πειράματα γεγόμενα ἐπὶ δεκαετῶν μαθητῶν ἀπέδειξαν ὅτι τὰ σφάλματα ἐν τε τῇ ὀρθογραφίᾳ καὶ τῇ ἀριθμητικῇ ἦσαν πολλῶν πλείονα κατὰ τὰς ὥρας, καθ' ἃς παρετείνετο ἡ διδασκαλία ἄνευ διαλείμματος ἐν τῷ μεταξύ. «Πρὸ μεσημβρίας ἔσχε καλὰ ἀποτελέσματα διάλειμμα ὀκτὼ λεπτῶν μεταξύ τῆς πρώτης καὶ δευτέρας τῶν μαθημάτων ὥρας ἐν τριώρῳ διδασκαλίᾳ διάλειμμα 15 λεπτῶν, μετὰ τὴν δευτέραν ὥραν, ἐπέφερε μικρὰν βελτίωσιν μόνον ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν μεγάλην ἐλάττωσιν τῶν σφαλμάτων, ἣτις παρατηρήθη, ὅταν καὶ μετὰ τὴν πρώτην καὶ μετὰ τὴν δευτέραν τῆς διδασκαλίας ὥραν ἐγένετο διάλειμμα δέκα πέντε λεπτῶν. Ἐυνοϊκώτατ' ἀρ' ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα, κατὰ τὰνωτέρω πειράματα, ὅταν ἐν τριώρῳ διδασκαλίᾳ ὑπῆρχε μεθ' ἑκάστην ὥραν (ἐκ 45 λεπτῶν) διάλειμμα 15 λεπτῶν». Ἐκ τῶν πορισμάτων τούτων καὶ ἐκ τῆς σκέψεως, ὅτι συχνὴ τῆς ὑπερκοπώσεως ἐπανάληψις βλάπτει τὴν υἰεῖαν τῶν μαθητῶν, ὀρμώμενος κατέληξεν ὁ *Burgerstein* εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρέπει τὸ μὲν νὰ συντομευθῶσι τὰ μίαν ὥραν διαρκοῦντα μαθήματα, τὸ δὲ νὰ παρεμβάλληται διάλειμμα μεταξύ δύο ὥρῶν διδασκα-

λιας. Είναι δὲ πολὺ εὐχάριστον, ὅτι αἱ σχολικαὶ ἀρχαὶ ἔλαβον ἤδη πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ πορίσματα ταῦτα τῆς ἐπιστήμης. Οὕτω π. χ. ἐν Βερολίνῳ ὤρισθη τῷ 1898 διὰ τὰς κατωτέρας τάξεις, ὅτι ἐκάστη σχολικὴ ἡμέρα ἔχει ἕξ ἡμιώρια διδασκαλίας, ὧν ἕξ ἐκάστου ἀφαιροῦνται 5 λεπτὰ προοριζόμενα διὰ τὸ διάλειμμα· τῷ δὲ 1899 ὤρισθησαν ἡμιώρια διὰ τὰς παιδιας καὶ τὴν γυμναστικὴν. Ἐν δὲ τοῖς Νορβηγικοῖς μέσοις σχολείοις ὤρισθη διὰ νόμου τῷ 1896 ὅτι τὸ μάθημα δὲν δύναται νὰ διαρκέσῃ περισσότερον τῶν 45 λεπτῶν. Γνωστὸν δ' εἶναι ἐπίσης ὅτι ἐν τῷ Γυμνασίῳ τοῦ *Winterthur* τῆς Ἑλβετίας ἡ διδασκαλία πάντων τῶν μαθημάτων διαρκεῖ 40 λεπτά.

Πολὺ ἀποσχολοῦσι καὶ καταπονοῦσι τοὺς μαθητὰς καὶ αἱ δοκιμασίαι, οἱ διαγωνισμοὶ καὶ ἄλλαι γραπτὰ σχολικὰ ἐργασίαι. Τοῦτο δὲ προέρχεται ἰδίᾳ ἐκ τούτου, ὅτι συνήθως δίδεται μείζων σημασία εἰς τοὺς ἐκ τῶν ἐργασιῶν τούτων βαθμούς, τοῦτο δὲ γνωρίζουσι καὶ ἐκ τῶν προτέρων οἱ μαθηταί, οἵτινες διὰ τοῦτο θυσιάζουσι πολὺν προηγουμένως χρόνον, ὅπως ἐπαναλάβωσι τὰ διδαχθέντα, οὕτω δ' ἐπὶ ἡμέρας καὶ ἐβδομάδας ὅλας πολλάκις ὑποβάλλονται εἰς ὑπερβολικοὺς κόπους. Εἰς τούτους προστίθεται καὶ πρὸ τῆς ἐξετάσεως καὶ κατ' αὐτὴν οὐχὶ μικρὰ ταραχὴ, οὐχὶ μικρὸς ἐρεθισμὸς. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ θαυμάζωμεν, ἐὰν καταμετρήσεις μετὰ τὰς τοιαύτας ἐξετάσεις δεικνύουσιν ὑπερβολικὴν τῶν μαθητῶν καταπόνησιν. Διὰ τοῦτο δὲ πάντες εὐχαρίτως θάποδεχθῶσι τὰς σχετικὰς συμβουλὰς τοῦ *Burgerstein*, ὅτι τὸ μὲν δὲν πρέπει νὰ νακοινῶμεν ἐκ τῶν προτέρων εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν ἡμέραν τῶν ἐξετάσεων, τὸ δὲ τὰ κατὰ ταύτας διδόμενα ζητήματα πρέπει νὰ εἶναι τοιαῦτα, ὥστε νὰ δύνανται καὶ οἱ ἀσθενέστεροι μαθηταὶ νὰποπερατώσωσι ταῦτα κατὰ τὸν ὀρισμένον χρόνον.

Πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς πνευματικῆς κοπιάσεως προτείνουσι συχνάκις *Γυμναστικὴν, παιδιας κινήσεως καὶ χειροτεχνικὰς ἐργασίας*, διότι πιστεύουσιν ὅτι μετὰ σωματικὴν ἐνέργειαν καὶ δρασίαν ἐπανερχεται βαθμηδὸν ἡ προτέρα ἰκανότης καὶ δεξιότης πρὸς πνευματικὴν ἐργασίαν. Πολλάκις μάλιστα συναντῶμεν καὶ τὴν πολὺ παράδοξον γνώμην ὅτι ὑπερβολικὸς πνευματικὸς κάματος αἴρεται διὰ φυσικῆς τοῦ σώματος ὑπερκοπώσεως. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ παρεμβάλλουσιν εὐχαρίτως μεταξὺ ὧρῶν καταπονούσης διδασκαλίας τὸ μάθημα τῆς *Γυμναστικῆς*, καθ' ἣν οἱ μαθηταὶ ἀναγκάζονται νὰ καταβάλλωσι φυσικὴν ἐνέργειαν καταπονοῦσαν αὐτοὺς σφόδρα σωματικῶς. Νεώτεροι δ' ὁμῶς ἐρευνηταὶ θεωροῦσι τοῦτο ὡς ὅπως ἐσφαλμένον. Ὁ *Demoor* διδάσκει ὅτι ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ ὑπερκόπωσις τῶν νεύρων ἀναγκάζει ὅλον τὸν ὀργανισμόν νὰ συμπάσχῃ καὶ ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις προάγεται διὰ τῆς μυϊκῆς ἐνεργείας. Συμφώνως δὲ τῇ ἰδέᾳ ταύτῃ ἀποδίδει εἰς πάσας τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, τὰς παιδιας, τοὺς περιπάτους, τὰς ἐκ-

δρομάς και την Γυμναστικήν, μεγάλην παιδαγωγικήν σπουδαιότητα και σημασίαν· συγχρόνως δ' ὅμως ἀποτρέπει τοῦ νὰ ἐπιζητῆ τις νὰ καταπολεμῆ τὴν πνευματικὴν ὑπερκόπωσην διὰ τῆς σωματικῆς καταπονήσεως, διότι ὁ φυσικός, ὁ πνευματικός· και ὁ ἠθικός βίος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χωρισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων. Ἡ ὑπερκόπωση εἶναι κατ' αὐτὸν συναίσθημα γενικὸν μαρτυροῦν τὴν κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἐξάντλησιν τῶν ὀργάνων, τὴν δηλητηρίασιν τοῦ ἐγκεφάλου και γενικὴν τινα διατάραξιν τῆς τῶν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν ἰσορροπίας. Ἀπαιτεῖ λοιπὸν ἀνάπαυσιν και ὀργανικὴν πολινόρθωσιν και ζητεῖ δι' ἅπαν τὸ σῶμα τὸν ἀναγκαῖον χρόνον πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἀποκάθαρσιν. Τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχει και ὁ *Kräpelin*. Καὶ κατὰ τοῦτου τὰς ἰδέας ὁ πρὸς σωματικούς κόπους ἐν τῷ προγράμματι ὠρισμένος χρόνος δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς χρόνος ἀναπαύσεως. Λιὰ τοῦτο δὲ δὲν ἐπιτρέπεται μετὰ τὴν Γυμναστικήν, τὰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις, τὰς ὀργανικὰς παιδιὰς και τὰ τοιαῦτα νὰ παιτήσομεν ἀπὸ τοῦς μαθητὰς σοβαρὰν πνευματικὴν ἐνασχόλησιν ἐπὶ μακρὸν διαρκουσαν· φρονεῖ δ' ὅτι τὸ ὄριστον μέσον πρὸς κατάπαυσιν πάσης κοπώσεως εἶναι ὁ ὕπνος. (*)

Ἄλλος κλάδος τῆς Παιδολογίας σπουδαιότατος διὰ τὸ σχολεῖον, εἶναι ἡ *ιατρικὴ τῶν παιδῶν ἐξετάσις*. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ *Gohle* ἐν *Breslau* ἐξετάσθη μέχρι τοῦδε ἡ μυωπία πολυαριθμῶν παιδῶν· ἐκ τῆς ἐξετάσεως δὲ ταύτης ἀπεδείχθη ὅτι ἡ μυωπία αὐξάνει κατὰ κανόνα ἀπὸ τάξεως εἰς τάξιν, και ὅτι εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις εὐρίσκονται πολλάκις 40 % μύωπες. Τὸ δὲ κακὸν ἀνεξηγήθη, και δικαίως, εἰς τὸν κακὸν φωτισμὸν τῶν δωματίων τῆς διδασκαλίας, τῆς κατοικίας και τῆς ἐργασίας τῶν μαθητῶν, εἰς τὰ μικρὰ τῶν βιβλίων γράμματα και τὸν κακὸν χάρτην αὐτῶν, και εἰς τὰ κακῶς κατασκευασμένα θρανία κ. λ. κ. λ. Διὰ τοῦτο δὲ γενικὴ ἠκούσθη ἡ ἀπαίτησις, ὅπως και τὰ δωμάτια φωτίζωνται καλύτερον και καταλληλότερον, τὰ γράμματα τῶν βιβλίων εἶναι μεγαλύτερα, τὰ θρανία ἀνάλογα πρὸς τὴν ἡλικίαν και τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθητῶν κ. λ. κ. λ. τὰ δὲ καλὰ ἀποτελέσματα τῆς συντόνου ὡς πρὸς τὰ ζητήματα ταῦτα ἐνεργείας δὲν ἐβραδύνουν νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐναργέστατα, ὡς λίαν ἱκανοποιητικὰ.

Μετὰ τῆς αὐτῆς δ' ἐπιμελείας, μεθ' ἧς ἐξετάζουσι τὴν ὄρασιν, ἐρευνῶσι και τὴν ἀκοήν τῶν μαθητῶν. Καὶ αἱ ἐρευναι δ' αὗται δὲν εἶναι μικροτέρας διὰ τὴν ἀγωγὴν σπουδαιότητος. Ἀπεδείχθη δηλ. ὅτι ἡ βαρηκοΐα ἐμφανίζεται συχνότερον εἰς τοὺς παῖδας ἀπὸ ὅτι συνη-

(*) Περὶ πάντων τῶν λεγομένων ἐνταῦθα περὶ τῆς πνευματικῆς τῶν μαθητῶν κοπώσεως ἰδ. εἰδικώτερον *Offner-Γεωργακάκι* «ἡ πνευματικὴ τῶν μαθητῶν κόπωση κατὰ τὰς ἐρεῦνας και τὰ πορίσματα τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας».. (Σ. Μ.).

θως πιστεύεται. Ὠτολόγοι ἰατροὶ τοῦ Βερολίνου ἀναφέρουσιν ὅτι 25 0/0 τῶν ἐξετασθέντων παιδίων εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἑλλιπῆ τὴν ἀκοήν, ὅπερ ἠνώχλει αὐτὰ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος. Συχνάκις ἐθεωροῦντο τοιοῦτοι παῖδες ὡς πνευματικῶς ὑπολειπόμενοι ἢ ἀνεπίδεκτοι μαθήσεως. Μετ' ἀκριβεστέραν δ' ὁμως ἔρευναν ἀπεδείχθη ὅτι οἱ παῖδες οὗτοι δὲν ἤκουον καλῶς, ὥστε τὸ μεγαλύτερον τῆς προφορικῆς διδασκαλίας μέρος ἀπώλλυτο δι' αὐτούς. Ἐν τισι περιπτώσεσι κατωρθώθη ἡ ἴασις τοῦ πάθους δι' ἐγχειρήσεως ἢ ἄλλης τινὸς καταλλήλου θεραπείας, οὕτω δ' οἱ πρότερον θεωρούμενοι πνευματικῶς ἐνδεδέστεροι παῖδες ἀνεπτύσσοντο καὶ προήγοντο μετὰ τὴν θεραπείαν πολὺ ἱκανοποιητικῶς. Ἐάν δ' ἀπεδεικνύετο ὅτι τὸ πάθος ἦτο ἀνίατον, ἐφέροντο τοῦλάχιστον τοῦ λοιποῦ πρὸς τὸν πύσχοντα παῖδα, κατ' οἴκόν τε καὶ ἐν τῷ σχολείῳ, οὕτως, ὥστε καλλίστατο εἰς αὐτὸν δυνατὸν νὰ μαθηθῆ ὅ,τι ἦτο ἐφικτόν. Ὅμοιόν τι συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὴν ῥινα. Καὶ δὲν ἠρεύνησαν μὲν ἀκόμη μετ' ἀκριβείας κατ' ἑαυτὰς οὔτε τὴν ὑσφρησιν οὔτε τὴν γεῦσιν, οὐχ ἤττον δ' ὁμως νόσοι τινὲς τῆς ῥινὸς παρὰ τοῖς παισὶν ἠγαγον εἰς διαφερούσας παρατηρήσεις. Ἀπεδείχθη δηλ. ὅτι πολλάκις παῖδες στεροῦνται μνήμης καὶ προσοχῆς μόνον διὰ τοῦτο, διότι ὑπέφερον ἐξ οἴας δὴποτε τῆς ῥινὸς νόσου· ἢ δὲ διὰ καταλλήλου θεραπείας ἢ ἐγχειρήσεως ἴασις τῶν ρινικῶν τούτων νοσημάτων συνετέλεσεν, ὥστε παῖδες θεωρούμενοι πρότερον ἀμβλῖνοι, νὰποδειχθῶσιν ἔχοντες μεγάλην πνευματικὴν δεξιότητα. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἢ ἀ ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ πολλὰς ἄλλας περιπτώσεις, κατ' ὅσας διὰ τῆς ἰατρικῆς ἐξετάσεως ἀπεκαλύφθησαν σωματικαὶ βλάβαι, εἰς ἃς τέως οὐδεὶς προσεῖχε τὸν νοῦν· οὕτω δὲ κατέστη δυνατὸν νὰ θεραπευθῶσιν οἱ παῖδες ἢ τοῦλάχιστον νὰ φέρωνται πρὸς αὐτοὺς ἀναλόγως τῆς καταστάσεως αὐτῶν, καὶ οὕτω νὰ σωθῶσιν οὗτοι δι' ἑαυτούς, τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν κοινωνίαν, εἰς ἣν ἀνήκουσι. Διὰ ταῦτα πάντα ὁ κλάδος οὗτος τῆς Παιδολογίας παρέχει μεγίστας καὶ σπουδαιοτάτας ὑπηρεσίας εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν. Πρὸ πάντων εἶναι σπουδαῖος διὰ τὴν σωματικὴν τοῦ παιδὸς ἀνάπτυξιν, οὐχ ἤττον δ' ὁμως καὶ ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ λαμβάνη τοῦτον πρὸ ὀφθαλμῶν. Οὕτω δὲ κάλλιστ' ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν πορισμάτων τῆς Παιδολογίας, ἃ τιν' ἔχουσι μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν πνευματικὴν τῶν παιδῶν μόρφωσιν.

β') Ἡ πνευματικὴ μόρφωσις.

Οἱ Παιδολόγοι μετ' ἐπιμονῆς ὑποδεικνύουσιν ὅτι ἀναγκαῖον μέσον πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος τῶν παιδῶν εἶναι τὰ πρότυπα, ἃ τινὰ ὁ παῖς θάπομιμηται. Ὁ Preyer ποιεῖται λόγον, πλὴν ἄλλων, περὶ

παιδὸς πολὺ ὑπολειπομένου ἀπὸ σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἐπόψεως καὶ ἄγοντος τὸ ὄγδοον καὶ ἥμισυ ἔτος τῆς ἡλικίας, ὅστις πολὺ εἶχε παραμεληθῆ καὶ ὅστις εἶχεν ἀναπτυχθῆ ὑπὸ οἰκτροτάτας οἰκογενειακὰς συνθήκας, καὶ προσθέτει : « Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἢ κατάστασις τοῦ παιδὸς τούτου δεικνύει ὅτι ἡ νόησις καὶ ἡ γλῶσσα εἶναι δυνατὸν καὶ πολὺ μετὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν νὰ λείπωσι σχεδὸν ἐντελῶς, καί-περ ἐνεργουσῶν τῶν αἰσθησέων, ἀπὸ ἐκείνους, οἵτινες ἀνατρέφονται μὲν ὑπ' ἀνθρώπων, ἀλλὰ παρημελήθησαν ἐγκληματικῶς ».

Ἀναγνώσται· τινες θὰ γνωρίζωσιν ὁμοίας περιπτώσεις, οἵτινες ἀποδεικνύουσι τὸ ὄρθρον τῶν λόγων τούτων τοῦ *Preyer*.

Τίνα διδάγματα δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν ἐντεῦθεν διὰ τὴν πνευματικὴν τῶν παιδῶν μόρφωσιν, πιστεύομεν ὅτι ἀρκεῖ δι' ὀλίγων μόνον νὰ ὑποδηλώσωμεν. Δὲν ἀρκεῖ νὰ τρέφωσι μόνον καλῶς καὶ νὰ ἐνδύωσι καταλλήλως οἱ γονεῖς τὰ ἑαυτῶν τέκνα. Οἱ γονεῖς, οἱ ἀδελφοὶ ἢ ἄλλοι συγγενεῖς ὀφείλουσι καὶ ἄλλως νὰ φροντίζωσι περὶ αὐτῶν. Πρέπει νὰ ἔχωσι ταῦτα διαρκῶς περὶ ἑαυτοίς, νὰ διαλέγονται μετ' αὐτῶν, νὰ στεῖζονται, νὰ πράττωσι παρόντων αὐτῶν, μάλιστα δὲ πρέπει πᾶν, ὅπερ πράττουσιν οὗτοι πρὸ τῶν ὁμιμάτων τῶν παιδῶν, ὅ,τι λέγουσι καὶ ἐκτελοῦσι, νὰ φέρῃ τὸν τύπον τοῦ ὑπογραμμοῦ, τοῦ παραδειγματικοῦ. Οὕτω κινῶνται οἱ μαθηταὶ πρότυπα πρὸς ἀπομίμησιν, ὃ δ' ἐγκέφαλος καὶ τὸ πνεῦμ' αὐτῶν δύνανται οὕτω νὰ πιασθῶνται καὶ νὰ αναπτύσσωνται κατὰ φύσιν.

Ἐν πάσῃ δ' ὅμως περιπτώσει πρέπει νὰ προφυλάττηται τις, καὶ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης, ἀπὸ τὴν ἄγαν πρόωρον καὶ ὑπέρμετρον ἐνέργειαν. Ἀνατέρω ἀνεφέρσαμεν τὴν κατὰ πάντα ὀρθὴν ἀπαίτησιν τοῦ *Sikorsky*, νὰ μὴ ζητῶμεν νὰ προαγάγωμεν ἀνθαιρέτως τὴν ψυχικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παιδὸς κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους μῆνας. Οὐχ ἥττον ὀρθῶς συμβουλεύει καὶ ὁ *Preyer* νὰ πορευόμεν νὰ μεταχειρίζομεθα τὰ βρέφη ὡς παῖγνια, καὶ νὰ σκῶμεν αὐτὰ προῖμώτατα εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν διαφόρων ἀντικειμένων, εἴοτι οὕτως εὐκόλως ἀναπτύσσονται ταῦτα ὑπὲρ τὸ δέον ταχέως καὶ μονομερῶς. Ὅμοίως εὕρισκει ὁ *Preyer* πολὺ ἀκροσφαλὲς νὰ ἐθίζωμεν μηχανικῶς τοὺς παῖδας εἰς παντοειδῆ τεχνιτεύματα. Ἀναφέρει π. χ. μεταξὺ ἄλλων, ὅτι εἰς κοράσιον 13 μόνις μηνῶν ἤδον φρεβελιανὰ τιν' ἄσματα ἐκτελοῦντες καὶ τὰς σχετικὰς κινήσεις τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν τούτου, ὡσάκις μετὰ ταῦτ' ἀνεμνύριζον μόνον ἐν τῶν ἄσμάτων τούτων ἢ ἔλεγον ἓνα στίχον, ἔκαμνε καὶ τὸ κοράσιον τοῦτο ἀμέσως τὰς σχετικὰς κινήσεις ἀνευ οὐδεμιᾶς συγχύσεως καὶ ἐναλλαγῆς. Τοιαῦτα κατορθώματα τῶν παιδῶν δὲν ἀποδεικνύουσιν, ὅπως ὀρθῶς καὶ ὁ *Preyer* παρατηρεῖ, δεξιαν νόησιν, ἀλλ' ἀπλῶς ἰσχυρὰν μνήμην καὶ ἰσχυρὰν δεξιότητα πρὸς σύνδεσιν τῶν παραστάσεων. Αἱ

συνδέσεις δ' ὅμως αὐταὶ δὲν εἶναι λογικαί, ἀλλ' ἐπιτυγχάνονται δι' ἀσκήσεως συνεχούς καὶ δύνανται μάλιστα πληθυνόμεναι νὰ ἐπιβραδύνωσι τὴν πνευματικὴν τοῦ παιδὸς ἀνάπτυξιν. Κατὰ ταῦτα πρέπει μὲν νὰ ναστρεφώμεθα μετὰ τῶν παιδῶν καὶ νὰ σχολώμεθα μετ' αὐτῶν, ὡς ἀποφεύγωμεν δ' ὅμως νὰ πράττωμέν τι ἄγαν πρωίμως, διαρκῶς καὶ ὅπως μᾶλλον εἰς πιθήκους ἢ εἰς ἀνθρώπους ἀρμόζει.

Ἐκεῖνο προσέτι, εἰς τὸ ὁποῖον ἐλάχιστα προσέχομεν εἶναι αἱ πολλαὶ ἐρωτήσεις, ὡς ἀποτείνει ὁ παῖς εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν εὐθύς, ὡς κατορθώση νὰ καθίσταται ὅπωςδῆποτε καταληπτός. Αἱ ἐρωτήσεις αὐταὶ εἶναι κατὰ *Peyser* ἀνεκτίμητον μέσον μορφώσεως τοῦ παιδός, προσθέτει δ' ὅτι κατέβαλλε πᾶσαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς προσπάθειαν, ὅπως δίδῃ εἰς τὸ τέκνον αὐτοῦ καταληπτάς, ἀκριβεῖς καὶ ἀληθεῖς πάντοτ' ἀπαντήσεις, παρετήρησε δ' ὅτι αἱ μετὰ ταῦτα ἐρωτήσεις ἦσαν αἰ μᾶλλον λογικώτεραι καὶ νοημονέστεραι, διότι αἱ προηγούμεναι ἀποκρίσεις δὲν ἐληθμονοῦντο. Ἐὰν δ' ὅμως τοῦναντίον μηδὲως ἀπαντᾷ τις ἐρωτώμενος ἢ ἀποκρίνηται δι' ἀστεϊσμῶν καὶ μύθων, δὲν πρέπει νὰ θαυμάζωμεν, ἐὰν παῖς, ἐκτάκτου πολλάκις ἰδιοφυΐας, ἀποτείνῃ βλακώδεις καὶ μωρὰς ἐρωτήσεις καὶ δὲν σκέπτηται λογικῶς. Ἐὰν κατεβάλλετο φροντίς νὰ δίδωνται ἐκάστοτ' ὀρθαὶ ἀπαντήσεις εἰς τὰς ἐρωτήσεις τῶν παιδῶν καὶ καταλλήλως νὰ διορθῶνται τὰ γιγνώμενα σφάλματα, θὰ ἐθεραπεύετο μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας ἢ τοσοῦτον εἰς τὰς λαϊκὰς τάξεις διαδεδομένη δεισιδαιμονία.

Ἐκεῖνο δ' ὅπερ ὀφείλει, κατὰ τοῖς παιδολόγους, ἡ ἀγωγή νὰ χρησιμοποιήσῃ πολλῶ μᾶλλον ἢ μέχρι τοῦδε εἶναι ἡ δρᾶσις αὐτοῦ τοῦ παιδός, ἰδίᾳ δ' ἡ σωματικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια καὶ δρᾶσις. Ὁ *Comptayré* φρονεῖ ὅτι ἡ πρώτη διαρκῆς ἐκδήλωσις τῆς ἀνταντακλαστικῆς προσοχῆς δὲν προέρχεται μόνον ἐκ τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν σωματικῶν ἐνεργειῶν, ὡς ὁ παῖς αὐτὸς ἐκτελεῖ. Ἐὰν π. χ. ἀφήσωμεν παῖδα μόνον ἐπὶ τοῦ ἐδύφους μετὰ τῶν παιγνίων αὐτοῦ, παρατηροῦμεν ὅτι παραμένει ἐπὶ πολὺ ἤσυχος, ἀφωσιωμένος ὅλος εἰς τὰ παίγνια του, ὕπερ προδίδει ἔντονον καὶ διαρκῆ πνευματικὴν ἐργασίαν καὶ ἐνασχόλησιν. Ἡ πνευματικὴ δ' ὅμως αὕτη ἐργασία συνοδεύεται καὶ ὑπὸ σωματικῶν κινήσεων· ὁ παῖς μετακινεῖ πολυειδῶς τὰ παίγνια του καὶ ἡ σκέψις, ἡ διάνοια ἐνεργεῖ μόνον καὶ μόνον, διότι καὶ αἱ κινήσεις διαρκῶς ἐξακολουθοῦσιν. Ἐγτεῦθεν συμπεραίνει ὁ *Comptayré* ὅτι τὸ ἰδεῶδες κατὰ τὴν ἀγωγήν τοῦ παιδός εἶναι ἡ σύνδεσις σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἐνεργείας. Κατ' ὅλως διάφορον τρόπον καταλήγει ὁ *Tracy* εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα. Οὗτος τονίζει τὸ δρῶν τῆς ἀρχῆς τοῦ *Froebel*, καθ' ἣν ἡ ἀγωγή τοῦ παιδός τελεῖται φυσικώτατα, ἐὰν ἀκολουθῇ τὴν κατεύθυνσιν τῆς ὑπὸ κινήσεων παρακολουθουμένης ἐνεργείας τοῦ παιδός. Ὁ παῖς πρέπει νὰ εἶναι μᾶλλον ὀρ-

γανον ἐρεῦνης ἢ δοχεῖον γνώσεων· ἀφήσατε αὐτὸν γὰ πράξει τι καὶ διὰ διδαχθῆ αὐτὸ τάχιστα. Δὲν πρέπει ὁ παῖς κατὰ τὴν διαπαιδαγώγησιν αὐτοῦ νὰ εἶναι παιθητικός, ἀλλ' ἐνεργητικός. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι αἱ χειροτεχνικαὶ ἐργασίαι εἶναι σπουδαῖον μορφωτικὸν μέσον καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ποδίδηται εἰς αὐτὰς μεγάλη προσοχὴ οὐ μόνον ἐν τῷ νηπιαγωγείῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσῃ ἐν γένει διδασκαλίᾳ.

Κατὰ ταῦτα σωματοειδῆ ἀντικείμενα ἐξετασθέντα ἐν τῇ Φυσιογνωσίᾳ, τῇ Γεωγραφίᾳ καὶ τῇ Ἱστορίᾳ πρέπει νὰ παραριστῶσιν οἱ παῖδες διὰ κηροῦ, ἄμμου καὶ οἷας δῆποτε ἄλλης εὐπλάστου ὕλης· ὡσαύτως πρέπει νὰ καθοδηγῆ αὐτοὺς ὁ διδάσκαλος, ὅπως μόνοι κατασκευάζωσιν ἁπλᾶς τινὰς συσκευὰς πρὸς ἐκτέλεσιν πειραμάτων ἐκ τῆς Φυσικῆς, πρὸς δὲ νὰ φέρῃ αὐτοὺς, ὅπως ἐκτελῶσι κατὰ τὸ δυνατὸν μόνοι διάφορα πειράματα.

Σπουδαῖον ζήτημα σχετικὸν πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν πάσης καθόλου διδασκαλίας εἶναι *μέχρι τίνος σημείου φθάνει ἡ πνευματικὴ ὀριμότης τῶν μαθητῶν* ἐν ἐκάστη σχολικῇ βαθμίδι. Ἄν οἱ παῖδες ἐφοίτησαν ἤδη εἰς τὸ σχολεῖον ἐπὶ ἐν ἢ πλείον' ἔτη, δυνάμεθα γὰ ἔχωμεν ἀσφαλές πῶς μέτρον τῆς ἀντιληπτικῆς αὐτῶν ἱκανότητος τὴν μέχρι τοῦδε διδαχθεῖσαν εἰς αὐτοὺς ὕλην καὶ τὰς ἀπὸ κοινοῦ ἐκτὸς τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ σχολείου γενομένας παρατηρήσεις. Ἄλλως δ' ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα· ὅταν οἱ παῖδες τὸ πρῶτον ἔρχονται εἰς τὸ Σχολεῖον. Οἱ παῖδες ἔχουσι μὲν ἤδη διδαχθῆ διὰ τῆς ἀναστροφῆς καὶ τῆς ἐμπειρίας πολλή, πολλάκις μάλιστα πλείον' ἐκείνων, ἅτινα προσδοκᾷ τις, ἄλλοτε δ' ὅμως πολλῶ ἑλάττονα. Ἐν πάσῃ δ' ὅμως περιπτώσει, ἐνεκα τῆς διαφορᾶς τῶν βιοτικῶν τῶν παιδῶν συνιθηκῶν ἐμφανίζονται σπουδαιόταται διαφοραὶ εἰς τὰς γνώσεις αὐτῶν. Οἱ διδάσκαλοι πολλάκις παρορῶσι τοῦτο, δὲν λαμβάνουσι δὲ πολὺ πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς παῖδας, οἵτινες ἀναπτύσσονται ὑπὸ δυσμενεῖς συνιθήκας καὶ οἵτινες διὰ τοῦτο ἔχουσι παραστατικὸν ἠθασαυρὸν περιορισμένον καὶ ἑλλιπῆ. Ἡ διδασκαλία αὐτῶν, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ὁμοιάζει πρὸς τὸ κρούειν μέλος ἐπὶ ὄργανου ἄνευ χορδῶν. Οἱ μαθηταὶ οὐδόλως ἐννοοῦσι τοῦτο, περὶ οὗ ὁ διδάσκαλος λέγει πρὸς αὐτοὺς ἢ περὶ οὗ οὔτοι ὀφείλουσι νὰ ἀναγνώσωσι. Τούτου λοιπὸν τοῦ ζητήματος ἐπελήφθη ἡ Παιδολογία. Πλείστοι περὶ τὰ σχολικὰ πράγματα ἀσχολούμενοι ἀπεπειράθησαν νὰ ἐξερευνήσωσιν ἀκριβῶς τὸν ἠθασαυρὸν τῶν παραστάσεων τῶν πρώτης φορᾶς εἰς τὸ σχολεῖον εἰσερχομένων μαθητῶν. Κατὰ τὸν Lange τὴν πρώτην ἀφορμὴν πρὸς τὰς τοιαύτας ἐρεῦνας ἔδωκεν ὁ ἐν Βερολίνῳ παιδαγωγικὸς σύλλογος τῷ 1869. Ὁ σύλλογος οὗτος ἀπέστειλε σειρὰν ἐρωτήσεων εἰς πάντας τοὺς προΐσταμένους τῶν ἐν Βερολίνῳ σχολείων μετὰ τῆς παρακλήσεως, ὅπως, ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ἐξετασθῆ ὁ κύκλος τῶν παραστάσεων τῶν εἰς τὴν κατωτάτην τάξιν πρώτην φορᾶν

προσερχομένων παιδων. Κατὰ παρακίνησιν δὲ τοῦ *Lange* ἐγένοντο με-
ταξὺ τοῦ Πάσσα καὶ τῆς Πεντηκοστῆς τοῦ 1878 ἐν ταῖς ἀστικαῖς σχο-
λαῖς τοῦ *Plauen* καὶ ἐν 21 ἀγροτικοῖς σχολείοις ἀνάλογοι παρατηρή-
σεις. Ὁ δὲ διευθυντῆς *Hartmann* ἐξήτασε κατὰ τὰ ἔτη 1880 - 1884
τὸν κύκλον τῶν παραστάσεων τῶν παιδων ἐν *Annaberg* τῆς Σαξω-
νίας. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐπελήφθησαν ὁμοίων παρατηρήσεων ὁ
Hall καὶ ἄλλοι ἀμερικανοὶ ἐρευνηταί, ἔκτοτε δ' ἐξηκολούθησαν ταύτας
εἰς πολλὰ μέρη μετὰ μεγάλου ζήλου. Διὰ τοῦτο ἴσως οἶδεις κλάδος
τῆς Παιδολογίας ἐκαλλιεργήθη οὕτω καλῶς, ὅσον οὗτος. Αἱ πρὸς τοὺς
παιδας ἀπευθυνόμεναι ἐρωτήσεις, πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ πλούτου τῶν
παραστάσεων αὐτῶν, εἶναι ποικιλώταται· ἐρωτῶσι π.χ. τίς εἶδε κυψέ-
λην, κορυφήν, μύριμα, σκίουρον, μηλέαν, ἄροτρον, γεωργὸν ἐργαζό-
μενον κλπ. κλπ. Ὡσαύτως ἐρωτῶσι ποῦ εὑρίσκεται ἡ καρδία, ὁ καρ-
πὸς τῆς χειρὸς, ἡ παρειά, τὸ μέτωπον, ὁ πύγων κλπ. κλπ. Ἰούθεν
παράγεται τὸ βούτυρον, τὸ κρέας, τὸ γάλα, τὸ ἄλευρον καὶ οὕτω καθε-
ξῆς. Πλουσία συλλογὴ τοιούτων ἐρωτήσεων εὑρίσκεται ἐν τῇ Συμβολῇ
εἰς τὴν Ψυχολογίαν τῶν παιδων καὶ τὴν Παιδαγωγικὴν τοῦ *Hall* ἐν
σελ. 76 καὶ ἔξ. (*). Τίνα δὲ τὰ πορίσματα τῆς τοιαύτης ἐρεύνης; Πολ-
λάκις χεῖριστα. Ἀπαντήσεις, οἷαι αἱ ὑπὸ τοῦ *Hall* ἀναφερόμεναι: τὰ
περιπόδια φυτρώνουν ἐπὶ τῶν δένδρων, ἡ βρόμη ἐπὶ τῆς δρυός, τὸ
κρέας εὑρίσκεται εἰς τὴν γῆν, καὶ ἄλλαι ὅμοιαι δύνανται βεβαίως νὰ
θεωρηθῶσιν ὡς ἀποτελοῦναι ἐξαίρεσιν. Ὅταν δ' ὅμως ὁ *Lange* ἀνα-
φέρῃ, ὅτι ἐκ 500 ἐξετασθέντων παιδίων ἐκ πόλεως 82 % οὐδεμίαν
εἶχον παράστασιν τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, 77 % τῆς δύσεως αὐτοῦ,
37 % δὲν εἶχον ἴδει ἀγρὸν σίτου, 49 % λίμνην, 80 % κορυδαλλόν,
82 % δρῦν κλπ. κλπ. ἐπιβεβαιοῖ πορίσματα καὶ πολλαχόθεν ἄλλοθεν
γνωστά. Ἐν πάσῃ περιπτώσει πανταχόθεν ἔχομεν μαρτυρίας δεικνυ-
ούσας ὅτι οἱ παῖδες τελείως ἀγνοοῦσι πράγματα συνηθέστατα τοῦ
καθ' ἡμέραν βίου καὶ ἐγγύτατ' αὐτοῖς εὑρισκόμενα, καὶ ὅτι συχνότα-
τον σφάλμα τῶν διδασκάλων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως εἶναι ὅτι
οὗτοι ὑπερτιμῶσι τὴν πνευματικὸν θησαυρὸν τῶν παιδων καὶ τὴν ἀντι-
ληπτικὴν αὐτῶν δύναμιν, οὕτω δὲ κατὰ τὴν διδασκαλίαν οὐδὲν ἄλλ' ἢ
κενὰς λέξεις παρέχουσιν εἰς αὐτούς. Ταῦτα δ' ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ
Hall συνιστᾷ τὰ ἑξῆς:

1. Διὰ τὴν πρώτην εἰς τὴν κατωτάτην τάξιν διδασκαλίαν εἶναι
ἀνάγκη νὰ προβάλλωνται εἰς τοὺς παῖδας διάφορ' ἀντικείμενα πρὸς
ἐποπτεῖαν, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἐκ τῶν βιβλίων καὶ τῆς κενολογίας

(*) Πρβλ. περαιτέρω καὶ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευομένου *Hartmann* τὸ πρῶτον
ἐξικινῆγνωστον ἔργον *Die Analyse des kindlichen Gedanken kreises* ἐκδ. τε-
τάρτη τῆ 1906 (Σ. Μ.)

κινδύνου. Πολλοὶ τῶν ἀρίστων διδασκάλων θυσιάζουσι τέσσαρας, πολλάκις μάλιστα, ἕξ μῆνας διὰ τὴν ἐξέτασιν ἀντικειμένων καὶ τὴν ἰχνογράφησιν αὐτῶν πρὶν ἢ ἀρξῶνται τῆς συνήθους στοιχειώδους διδασκαλίας.

2. Οἱ γονεῖς δύνανται νὰ προπαρασκευάσωσι κάλλιστα τὰ ἑαυτῶν τέκνα διὰ τὴν ἐν τῷ σχολεῖῳ μόρφωσιν, εἴαν καταστήσωσιν εἰς αὐτὰ γνωστὰ φυσικὰ ἀντικείμενα, ἰδίᾳ δὲ τὰ φαινόμενα καὶ τοὺς ψόφους τῆς ὑπαίθρου χώρας, καὶ εἴαν στείλωσιν αὐτὰ εἰς καλὰ καὶ ὑγιεινὰ νηπιαγωγεῖα.

3. Ὅπως μὴ ἀπολεσθῶσιν οἱ κόποι τοῦ διδασκάλου, ὀφείλει οὗτος νὰ ἐξετάσῃ λεπτομερῶς τὸ πνεῦμα τῶν παιδῶν νέας τινὸς τάξεως, ὅπως ἀκριβῶς καθορίσῃ τί οὗτοι γνωρίζουσιν ἤδη. Ἄξιον δὲ πολλῆς συστάσεως εἶναι νὰ καθοδιγῶνται οἱ μαθηταὶ καὶ αἱ μαθήτριά τῶν διδασκαλείων εἰς τοιαύτας ἐρεῦνας.

4. Εἰς τοὺς παῖδας τόπου τινὸς ἐμφανίζονται συνηθέστατα αἱ ἐνωρίτατα κτηθεῖσαι ἐννοιαί, ἐνῶ αἱ ἐννοιαί, αἵτινες σχηματίζονται βραδύτερον ἐμφανίζονται σπανιώτερον. Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ ἔχη τις πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν ἐπάλληλον διάταξιν τῆς ὕλης. Οὕτω π. χ. κατὰ τὸν *Hall* ἐν *Boston* πρέπει νὰ διδάσκωνται τὰ μῆλα πρὸ τοῦ σίτου, διότι πολλῶ πλείονες παῖδες γνωρίζουσι τὰ μῆλα ἢ τὸν σῖτον. Ἡ ἐπαλληλία αὕτη μεταβάλλεται κατὰ τὸ περιβάλλον, ὥστε πορίσματ' ἐξαχθέντ' ἐκ τῆς ἐρεῦνης τῶν παιδῶν ἐνὸς τόπου, δὲν πρέπει νὰ μεταφέρονται ἀμετάβλητα εἰς παῖδας ἄλλου τόπου· ἐξαίρεσιν ἀπὸ τοῦ κανόνος τούτου ἀποτελοῦσι ὀλίγοι μόνον κύκλοι ἐννοιῶν.

Μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιμιονῆς συμβουλεύει καὶ ὁ *Lange* νὰ διερευνῶμεν τὸν θησαυρὸν τῶν παραστάσεων, ὃν ἔχουσιν οἱ τὸ πρῶτον εἰς τὸ σχολεῖον εἰσερχόμενοι παῖδες, ἐποδεικνύει δ' ὅμα καὶ τὰς δυσχερείας τῶν τοιούτων ἐρευνῶν. Φρονεῖ δ' ὅτι καθίσταται δυνατὸν νὰ μετριάσθωσιν αἱ δυσχερεῖαι αὗται, εἴαν διαιρεθῶσιν οἱ παῖδες καὶ ἐξετασθῶσιν ἀνὰ μικροτέρας ομάδας, ἐκ δύο ἕως πάντε μαθητῶν, ἀποτείνωνται δ' εἰς αὐτοὺς παρὰ τὴν κυρίαν ἐρώτησιν καὶ τινες δευτερεύουσαι καὶ κατορθώσωμεν νὰ πείσωμεν αὐτοὺς νὰ λέγωσιν ὅ,τι πράγματι γνωρίζουσι καὶ οὐχὶ ὅ,τι ἄλλοι προεξετασθέντες εἶπον.

γ') Ἡ ἠθικὴ ἀγωγή.

Μεγάλη σημασία δίδεται εἰς τὴν κληρονομικότητα καὶ ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ἐπόψεως οὐ μόνον ὑπὸ τῶν λογιωτέρων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ πολλοῦ κόσμου, ἡ δὲ Παιδολογία δικαιολογεῖ μέχρι τινὸς βαθμοῦ τὴν ἰδέαν ταύτην. Ὁ *Comptayré* διδάσκει ὅτι εἰς ὅλους τοὺς παῖδας εὐρίσκομεν τὰ σπέρματα τῆς κακοβουλίας, τοῦ μίσους, τῶν ἐχθρικῶν κλί-

σεων και ὁρμήν τινα πρὸς καταστροφὴν. Πάντες οἱ παῖδες δεικνύουσιν ἔμπαθεῖς και κακὰς τάσεις, ὡς παρὰ τὰς ἀντιθέτους τάσεις τῆς ἀγαθότητος και τῆς συμπαθείας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παρίδη τις.

Κατὰ ταῦτ' εἰς πάντα τοὺς παῖδας, και εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐκ φύσεως ὁμαλοὺς δυνάμεθα νὰνεύρωμεν κοινόν τι σπέρμα ἐμφύτου κακίας. Κυριώτατα δ' εἶναι ἀνεπτυγμένος εἰς πάντα παῖδα ἐν πρώτοις—περὶ τούτου δὲ συμφωνοῦσι πάντες οἱ παιδολόγοι—ὁ ἐγωϊσμός. Παρέρχεται πολὺς χρόνος, ἕως ὅτου ἐπιτευχθῆ, και τότε ἐν τινι μέτρῳ μόνον, νὰ κατανικηθῆ ὁ ἐγωϊσμός τοῦ παιδὸς ὑπὸ τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπης και συμπαθείας, ἢ ὑπὸ τινος ἔστω και μικρῆς αὐτοθυσίας και αὐταπαρνησίας και ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τοῦ συνήθως σήμερον ἀλτροϊσμοῦ λεγομένου. Πλην δ' ὅμως τοῦ ἐμφύτου τούτου ἐγωϊσμοῦ εὐρίσκουμεν εἰς τινὰς παῖδας και ἄλλας διαθέσεις πρὸς τὸ κακόν, προερχόμενας ἐκ τοῦ κακοῦ χαρακτῆρος και τοῦ φαύλου βίου τῶν γονέων τωγ. Ὁρθῶς δ' ὅμως λέγει ὁ *Comptayré* ὅτι εἶναι δυσχερὲς νὰ διακρίνη τις εἰς τοὺς παῖδας τούτους τί προέρχεται ἐκ κληρονομικότητος και τί πρέπει νὰποδοθῆ εἰς τὴν ἀγωγήν. Ἀναντίρρητος εἶναι ἡ τῆς κληρονομικότητος ἐπίδρασις μόνον ἐν ταῖς περιπτώσεσι, καθ' ὧς ὁ παῖς ἔχει ἐκ φύσεως παθολογικόν τι ἐλάττωμα, ὅποτε δυνάμεθα νὰ διαγνώσωμεν σαφῶς τὴν σχέσιν μεταξὺ ὠρισμένων τινῶν ἀτελειῶν τῆς σωματικῆς διαμορφώσεως και τῆς ἠθικῆς διαφθορῆς. Τοιοῦτος ἐκφυλισμὸς προέρχεται ἐκ τῆς φυσικῆς τῶν γονέων ἀθλιότητος και ἐξωτερικεύεται ὡς κλίσις πρὸς τὸ κλέπτειν και δολοφονεῖν, πρὸς τὸν ἔμπρησμόν και τὴν αὐτοκτονίαν. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ *Lombroso*, οὗτινος γνωστὴ ἡ περὶ τῶν ἐκ γενετῆς ἐγκληματιῶν θεωρία, δυσχυρίζονται συμφώνως πρὸς ταύτην ὅτι παῖδὲς τινες φέρουσιν ἐν ἑαυτοῖς ἐκ γενετῆς πάντα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ τύπου τῶν ἐγκληματιῶν, και ὅτι κατὰ ταῦτα ὑπάρχουσι κλέπτει και δολοφόνου ἐκ γενετῆς. Ἀνάγκη, ὅπως ἤδη ὑπεδηλώθη, νὰ μὴ ἀρνηθῶμεν, και ὁ *Comptayré* δὲ δὲν ἀρνεῖται τοῦτο, ὅτι ἡ θεωρία αὕτη περιέχει ἀλήθειάν τινα. Ἐξ ἄλλου δ' ὅμως εἶναι βέβαιον, ὅτι ἀποδίδονται εἰς τὴν κληρονομικότητα και πολλὰ ἐλαττώματα, αἵτινα εἶναι ἀποτέλεσμα ἐλλειποῦς και κακῆς ἀγωγῆς γενομένης ὑπὸ διεφθαρμένων γονέων ἢ ἄλλων προσώπων. Οἱ ἐγκληματικοὶ παῖδες γίνονται ὅ,τι εἶναι πρὸ πάντων διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀγωγῆς ἢ μᾶλλον ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως τῆς ἀγωγῆς, και εἶναι, ὅπως συνήθως λέγεται, «κοινωνικὰ προϊόντα». Ἡ πραγματικὴ τοῦ ἐγκλήματος ἀρχὴ εὐρίσκειται ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῷ περιβάλλοντι, ταῖς σχέσεσι. Νεαρὸς ἐγκληματίας ἔλεγεν : «Ἐὰν ἔζη ἔτι ἡ μήτηρ μου, δὲν θὰ ἔπραττον οὕτω».

Ἐκ τούτου δ' ὅμως, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῆ ἀκριβῶς μέχρι τίνος βαθμοῦ ὁ παῖς προδιατίθεται ὑπὸ τῆς φύσεως, ὅπως ἀνα-

πτυχυθῆ καθ' ὠρισμένην κατεύθυνσιν, δυνάμει' ἀσφαλέστερον καὶ ἀκριβέστερον γὰ διαγνώσωμεν τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀγωγῆς. Πρὸ πάντων δ' ἐν τούτῳ συμφωνοῦσιν ὅ τε πολὺς κόσμος καὶ οἱ παιδολόγοι ὅτι οἱ γονεῖς καὶ μετὰ τὴν γέννησιν τῶν παιδῶν ἐπιδρῶσιν ἐπ' αὐτοὺς οὐχ ἥττον ἢ πρότερον, ἰδίᾳ διὰ τῆς ἑαυτῶν συμπεριφορᾶς, τοῦ ἑαυτῶν χαρακτήρος, ἐν συντόμῳ διὰ τοῦ παραδείγματος, ὅπερ παρέχουσιν εἰς τὰ ἑαυτῶν τέκνα.

Ὁ *Baldwin* ἐξετάζει καὶ τὴν μετὰ τῶν ὁμηλικῶν ἀναστροφὴν τῶν παιδῶν. Οὗτος νομίζει βαρὺ σφάλμα τὴν ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀπομάκρυνσιν τῶν παιδῶν καὶ ἀπομόνωσιν αὐτῶν. Παῖς καθ' ἑαυτὸν ζῶν ἔχει ὡς πρότυπα μόνον ἐνηλίκους, οὓς πολλάκις δὲν δύναται γὰ ἐννοήσῃ, ἐνῶ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀδελφοῦ, τῆς ἀδελφῆς, ἄλλου τέλος παιδός, εἶναι δι' αὐτὸν πολὺ πλησιέστερον καὶ καταληπτότερον. Καὶ δύο δ' ὅμως μόνον παῖδες, ἐν ἀπομονώτῃ διάγοντες εἶναι ἐκτεθειμένοι εἰς κοινωνικὸν τινα κίνδυνον, διότι δύναται γὰ ἀναπτυχυθῆ εὐκόλως παρ' αὐτοῖς ἡ λεγομένη πλατωνικὴ ἢ στενωτάτη φιλία. Διὰ τῆς τοιαύτης δ' ὅμως φιλίας ἡ ἐξ ὑποβολῆς γεννωμένη ἐν ἑκάστῳ ἀτόμῳ εὐαισθησία καὶ συμπάθεια ἀναπτύσσεται ὑπὸ πολὺ περιορισμένην ἐπίδρασιν κατὰ μίαν μόνον κατεύθυνσιν. Διὰ τοῦτο στενὰς φιλίας ἀποκλειστικοῦ χαρακτήρος πρέπει γὰ ἀποκρούωμεν καὶ διαλύωμεν, ἐκτὸς ἐὰν διατελώσιν ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν νουνεχοῦς πατρὸς ἢ κηδεμόνος.

Διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς βουλήσεως ἰσχύει πολλῶ μᾶλλον ἢ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ὁρθῆς γνώσεως τὸ ὅτι πρέπει γὰρχίσωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν ἐνωρίτατα. Ὁ *Preyer* τονίζει τοῦτο ἐντονώτατα, εὐρίσκει δ' εὐνόητον ὅτι οἱ παῖδες θέλουσι γὰλλάσσωσι ταχέως τὰς παιδιὰς των, διότι ἔνεκα τῆς κατ' αὐτὰς μεγάλης ἐντάσεως τῆς προσοχῆς εὐκόλως καταπονοῦνται. Ὁ *Preyer* δ' ὅμως ἀποτρέπει τῆς πολλῆς ἀπὸ τῆς ἐπιεικείας ταύτης ἐπιεικείας, διότι μόνον κατ' ἀρχάς, κατὰ τὸν πρῶτον τῶν παιδιῶν χρόνον, ἡ τοιαύτη ἐπιεικεία εἶναι ἀκίνδυνος. Ἀργότερον δ' ὅμως διὰ τῆς ἐπιεικείας ταύτης τὸ μὲν δυσχεραίνεται σφόδρα ἢ παρὰ τοῖς παισὶν ἀνάπτυξις τῆς ἰκανότητος πρὸς ἐκουσίαν καταστολὴν τῶν ἐπιθυμιῶν των, ἐκ τῆς ὁποίας κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξαρτᾶται ἡ μόρφωσις τοῦ χαρακτήρος, τὸ δὲ παρέχεται τροφή εἰς τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην καὶ ἰδιοτροπίαν. Αἱ πρὸς εὐπείθειαν ἀσκήσεις εἶναι δυνατὸν γὰρχίσωσι πολὺ ἐνωρίς, ὃ δὲ *Preyer* δὲν ἀνεκάλυψε βλάβην ἐκ τῆς προῦμου καὶ ἀκολούθου πρὸς ἑαυτὴν κατευθύνσεως τῆς βουλήσεως, ἀρκεῖ μόνον ἡ κατεύθυνσις αὕτη γὰ γίνηται μετὰ τῆς μεγίστης προσηγείας καὶ δικαιοσύνης. Ὁ δὲ *Compaingé* εὐρίσκει τὴν βούλησιν τοῦ μικροῦ παιδός καθ' ὅλου εὐκαμπτον καὶ εὐπλαστον, διὰ τοῦτο δὲ θεωρεῖ τὴν κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν τοῦ παιδός ἀγωγὴν πολλῶ μᾶλλον ὑπεύθυνον ἀπὸ ὅτι συνήθως ἐκλαμβάνουσιν αὐτήν. Ἐν παρόδῳ δὲ

μόνον σημειοῦμεν ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν ὀρθοτάτην ταύτην θεωρίαν ἢ οἰκογένεια εὐθύνεται κατὰ πρῶτον λόγον καὶ οὐχὶ τὸ σχολεῖον διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἠθικῆς τῶν παιδῶν διαπαιδαγωγήσεως.

Ὁ *Preyer* ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν καὶ εἰς τὸ νὰ κτᾶται ὁ παῖς ἐνωρὶς γνῶσιν τῆς ἀξίας καὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν διαταγῶν καὶ ἀπαγορεύσεων τῶν ἑαυτοῦ παιδαγωγῶν. Τὴν γνῶσιν ταύτην ἀναπτύσσομεν, κατὰ τὸν *Preyer*, ἐνωρίτερον εἰς τοὺς παῖδας, ἐὰν προϋποθέσωμεν ὅτι ὑπάρχει ἤδη παρ' αὐτοῖς ἡ ἀπαιτουμένη νοημοσύνη ἢ ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἐθίσωμεν αὐτοὺς μηχανικῶς εἰς ταύτην. Εὐθύς ὡς ἀρχίσῃ ἐμπραγίζομένη ἡ νοημοσύνη εἰς τοὺς παῖδας διευκολύνομεν πολὺ τὴν εἰς τὴν εὐπειθείαν ἀσκησιν αὐτῶν, ἐὰν λέγωμεν εἰς αὐτοὺς καὶ ἀληθῆ τινα καὶ λογικὴν αἰτίαν διὰ πᾶσαν διαταγὴν ἢ ἀπαγόρευσιν. Οὕτω διὰ τῆς καλλιέργειας τῶν ἀνωτέρας τάξεως παραστάσεων κατορθοῦνται ἤδη κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος νὰ διευθύνηται ἡ βούλησις καὶ νὰ διαμορφώνηται ὁ χαρακτήρ αὐτῶν. Ἡ συμβουλή αὕτη εἶναι ἀξία πάσης προσοχῆς, ἐφ' ὅσον ὁ *Preyer* τονίζει τὸν ὅρον «εὐθύς ὡς ὕρξεται ἢ νοημοσύνη». Ἐὰν δ' ὅμως διὰ ταύτης καταδικάζεται ἡ μηχανικὴ ἀσκησις ἢ εἴπωμεν καλύτερον, τὸ τυφλὸν ἔθος, δὲν δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν μετ' αὐτοῦ· διότι ὑπάρχει χρόνος, εἰς τοῦτον δὲ πάντως ἀνήκει καὶ τὸ δεύτερον τῆς ἡλικίας ἔτος, καθ' ὃν δὲν εἶναι ἀκόμη ὄριμος ὁ παῖς, ὅπως κατανοήσῃ διδασκαλίαν περὶ τῆς σκοπιμότητος ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἐντολῆς τῶν γονέων, καὶ καθ' ὃν, ὅπως καὶ ὁ *Preyer* παραδέχεται, ὀφείλει οὗτος νὰ ὑπακούῃ τυφλῶς εἰς τὰς διαταγὰς καὶ ἀπαγορεύσεις τῶν γονέων του. Τοῦναντίον δύο ἄλλας τοῦ *Preyer* ἀπαιτήσεις θάποδεχθῆ πᾶς τις ἄνευ ἐπιφυλάξεως, ἥτοι : α'.) νὰποφεύγωμεν πᾶσαν ἄνευ λόγου καὶ αἰτίας ἀπαγόρευσιν, καὶ β'.) νὰνατρέφωμεν τὸν παῖδα μετ' αὐστηρᾶς ἀκολουθίας, ἥτις οὐδεμίαν ἐξαιρέσιν ἢ παράβασιν τῆς διαταγῆς ἐπιτρέπει, διότι μόνον οὕτω κατορθοῦνται νὰ διατηρήσῃ ἡ βούλησις τὴν μορφὴν, ἣν ἀπαξ ἔλαβε.

Σπουδαῖον ἐμπόδιον διὰ τὸ ἠθικῶς βούλεσθαι καὶ πράττειν τοῦ παιδὸς ἀποτελοῦσι πολλάκις κακαὶ ιδιότητες καὶ κακὰ ἔθη, ἅτινα συχνάκις συναντῶμεν παρὰ τοῖς παισὶ. Διὰ τοῦτο ἡ ἀγωγή ὀφείλει νὰ ἐπιζητῆ κατὰ δύναμιν νὰ καταπολεμῆ ταῦτα, ἐὰν θέλῃ νὰ μορφώσῃ ἠθικῶς τοὺς παῖδας. Τοιαύτην ιδιότητ' ἀποτελεῖ π.χ ἡ παιδικὴ **ματαιοφροσύνη**. Ἡ καταπολέμησις αὐτῆς εἶναι εὐκόλος, ἐὰν παραδεχθῶμεν μετὰ τοῦ *Comptayré* ὅτι τὸ ἐλάττωμα τοῦτο προκαλοῦσιν αὐτοὶ οἱ γονεῖς διὰ τῆς ἐσφαλμένης συμπεριφορᾶς αὐτῶν. Οὗτοι θαυπέουσι τὸν παῖδα καὶ θαυμάζουσιν αὐτὸν διὰ τὰς εὐστόχους αὐτοῦ ιδέας, τὸ κάλλος καὶ τὴν δεξιότητα. Οὐδόλως θαυμαστὸν μετὰ ταῦτα, ἐὰν οἱ παῖδες καθ' ὅλον τὸν βίον παραμένωσι τετυφωμένοι. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰποφεύγωμεν νὰ καταστήσωμεν καταληπτὸν εἰς τὸν παῖδα ὅτι ἐκλαμ-

βάνομεν αὐτὸν ὠραῖον, εὐφυᾶ, καί, παρόντος αὐτοῦ, νὰ διηγώμεθα τί πράττει καὶ δύναται, τί εἶπε καὶ ἔπραξε. Ματαιόφρονες μητέρες βλάπτουσιν ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης πλεῖστον.

Μεῖζον ἐλάττωμα εἶναι τὸ ψεῦδος, διότι καὶ δύσκολον εἶναι νὰ καταπολεμηθῇ καὶ ἀπὸ ἠθικῆς ἐπόψεως εἶναι μᾶλλον τῆς ματαιοφροσύνης καταδικαστέον καὶ ἀπορριπτέον. Διὰ τοῦτο οἱ παιδολόγοι ἀσχολοῦνται καὶ περὶ τοῦτο τὸ εὐρύτατα διαδεδομένον ἐλάττωμα τῶν παιδῶν, προσπαθοῦντες γὰ εὐρῶσι τὰ αἷτια καὶ τὸν τρόπον τῆς καταπαλεμήσεως αὐτοῦ.

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Compayré τὸ πραγματικὸν ψεῦδος, ὅπερ λέγεται πρὸς ἀπάτην, προέρχεται σχεδὸν μόνον ἐκ φόβου. Καταπτοεῖται συνήθως ὁ παῖς, διότι λάβρως ἐπιπίπτουσι κατ' αὐτοῦ καὶ αὐστηρὰς ποινὰς ἀπειλοῦσιν, ἐὰν ἔθραυσεν ἀντικείμενόν τι ἢ περιέπεσεν εἰς ἄλλο τι παράπτωμα. Τί μετὰ τοῦτο προχειρότερον καὶ εὐκολώτερον τοῦ ψεύδους; Ἄλλην πηγὴν τοῦ ψεύδους εὕρισκει ὁ Compayré ἐν τῇ μνήσει. Ὁ παῖς παρατηρεῖ ὅτι οἱ γονεῖς ἐν τῇ συναναστροφῇ καὶ ταῖς μετὰ τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ ὁμιλίαις δὲν σέβονται οὐδ' ἐκτιμῶσι τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἀπομιμεῖται τοῦτο. Οἱ γονεῖς αὐτοὶ στεροῦσιν αὐτὸν τῆς ἐμφύτου εἰλικρινείας. Τὰ διδάγματα, ἅτινα προκύπτουσιν ἐκ τῶν αἰτίων τούτων τοῦ ψεύδους, εἶναι πρόχειρα: δὲν πρέπει νὰ ὑποβάλλωμεν ὑπὸ δοκιμασίαν τὴν εἰλικρίνειον τῶν παιδῶν, οὐδὲ νὰ ἐπιπλήττωμεν ἢ ἀπειλῶμεν αὐτοὺς αὐστηρότατα, ὅσάκις περιπέσωσιν εἰς τι παράπτωμα. Πρὸ παντὸς δ' ὅμως, ἅς προσέχωμεν οἱ ἴδιοι αὐστηρότατα νὰ λέγωμεν τὴν ἀλήθειαν, ἰδίᾳ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν παιδῶν.

Ὁ St. Hall πραγματεύεται ἐκτενέστατα τὰς διαφόρους τοῦ ψεύδους μορφάς, στηριζόμενος ἐπὶ παρατηρήσεων, ἅς ἔκαμον διδασκάλισσάί τινες ἐπὶ 300 περίπου μαθητῶν ἐκ πάλαιος ἀμφοτέρων τῶν φύλων καὶ ἡλικίας ἀπὸ 12—14 ἐτῶν. Συμφώνως δὲ πρὸς τὰ πορίσματα τῶν παρατηρήσεων τούτων διακρίνει διαφόρους οἰκογενείας τοῦ ψεύδους, παρέχων συγχρόνως καὶ συμβουλὰς περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν δύναται τις νὰ προλάβῃ ἢ καταπολεμήσῃ ἕκαστον τῶν εἰδῶν τούτων. Τούτων τὰς σπουδαιότατας παρελάβομεν ἀνωτέρω ἐν τῇ καταλλήλῃ θέσει, ἐν σελ. 319 καὶ ἔξ., ὥστε δὲν ὑπάρχει νῦν ἀνάγκη τῆς ἐπαναλήψεως αὐτῶν.

Ἐν τοῖς παιδολογικοῖς συγγράμμασιν, εὕρισκονται καὶ ἄλλα τινὰ διδάγματα, ἅτιν' ἀναφέρονται εἰς τὴν ἠθικὴν τῶν παιδῶν μόρφωσιν, ἀλλ' ἡμεῖς περιορίσθημεν εἰς τὸ νὰ ἐξάρωμεν τὰ σπουδαιότατα μόνον τούτων σημεῖα, ζητήσαντες οὐχὶ νὰ ἐξαντλήσωμεν τὰ σχετικὰ ζητήματα, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ δείξωμεν ὅτι ἡ Παιδολογία παρέχει ἐξαγόμενα πολύτιμα ἀπὸ τε ψυχολογικῆς καὶ παιδαγωγικῆς ἐπόψεως. Ὁ δὲ σκοπὸς οὗτος, πιστεύομεν, ἐπετεύχθη δι' ὅσων ἀνωτέρω εἶπομεν.

IV. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἐάν, ἄνευ προκαταλήψεως, λάβωμεν πρὸς ὀφθαλμῶν τί ἐπιζητεῖ ἡ Παιδολογία καὶ τί μέχρι τοῦδε κατώρθωσε, δὲν δυνάμεθα νὰ συμμερι-
σιῶμεν τὴν γνώμην ἐκείνων, οἵτινες μετὰ περιφρονήσεως ἀναφέρουσι
τὴν νέαν ταύτην ἐπιστήμην. Μᾶλλον ὀφείλομεν νὰ νομολογήσωμεν ὅτι
ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἐπιδιώκει εὐγενῆ σκοπόν, ὅτι μετὰ ζήλου καὶ ἐπιτη-
δειότητος ἐργάζεται πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτοῦ καὶ ὅτι μέχρι τοῦδε ἀρκετὰ
ἐπέτυχε. Βεβαίως δ' ὁμῶς ὁ ἀντικειμενικῶς κρίνων τὰ πράγματα πρέ-
πει νὰπέχηται παντὸς ὑπερβολικοῦ ἐπαίνου καὶ ὑπὲρ τὸ δέον μεγάλων
προτοδοκιῶν, μὴ λητμονῶν ὅτι πολλὰ τῶν σπουδαίων διδαγμάτων,
ἅτινα παρέχουσιν οἱ παιδολόγοι ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν, εἶχον
τεθῆ ἤδη πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τῆς γενικῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Παιδαγω-
γικῆς, ὅπως π.χ. ἡ διδασκαλία, ὅτι ἡ ἐποπτεία εἶναι ὁ θεμέλιος λίθος
πάσης γνώσεως, ὅτι διὰ τοῦτο ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις
ὀφείλουσι νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς κατ' ἀσθητικῆν ἀντιλήψεως, ὅτι τὸς
ἐννοίας παριστῶμεν ἐν ἡμῖν μόνον δι' ὠρισμένων ἀντιπροσώπων καὶ
οὕτω καθεξῆς. Συγχρόνως δ' ὁ τοιοῦτος κριτῆς δὲν δύναται νὰποκρούσῃ
ὅτι πολλάκις ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν παιδολόγων πληροῦνται ὀλό-
κληροι σελίδες σημειώσεων καὶ ὕλης οὐδεμιᾶς ἀπολύτως σημασίας
οὔτε νῦν οὔτ' ἐν τῷ μέλλοντι διὰ τὴν παιδαγωγικὴν, τὴν τε θεωρητι-
κὴν καὶ τὴν πρακτικὴν. Τοιαῦται π.χ. εἶναι : μετὰ πόσας ἀπὸ τῆς γεν-
νήσεως αὐτοῦ ἡμέρας βρέφος τι προτέσχεν εἰς θόρουβόν τινα, παρη-
κολούθησε διὰ τοῦ βλέμματος φῶς τι, ἐψέλλισεν, ἐμειδίασεν, ἐκλαυσε
κ.λ. ἅτινα πολλάκις μέχρι κόρου ἀναγκαζόμεθα νὰναγιγνώσκωμεν εἰς
τὰ σχετικὰ συγγράμματα. Τέλος δὲ πᾶς τις ταχέως παρατηρεῖ ὅτι τὰ
πορίσματα, εἰς ἃ καταλήγουσιν οἱ ἐρευνηταί, δὲν συμφωνοῦσι, πολλά-
κις μάλιστα καὶ τελείως διαφωνοῦσι πρὸς ἄλληλα. Ὁ φόβος π.χ. εἶναι
κατὰ τὰς ἰδέας τοῦ *Preyer* ἔμφυτος ἀψιθυμία, ἐνῶ κατὰ τὸν *Compa-
gné* εἶναι προῖον ἐνεργείας τοῦ νοῦ καὶ τῆς φαντασίας, εἶδος σκοτει-
νῆς τινος καὶ ἀορίστου ἐπαγωγῆς. Ὁ *Preyer* διίσχυρίζεται ὅτι ἡ
ὀρθία στάσις τῆς κεφαλῆς τοῦ νηπίου εἶναι ἐκούσια, ἐνῶ ὁ *Baldwin*
ἀναφέρει περιπτώσεις ἀποδεικνυσούσας, κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ, ὅτι ὁ
παῖς κρατεῖ ὀρθίαν τὴν κεφαλὴν, πρὶν ἢ ἀναπτυχθῶσι τὰ ὑπηρετοῦντα
τὴν βούλησιν νεῦρα. Ἐπίσης διαφωνεῖ ὁ *Baldwin* πρὸς τὴν γνώμην
τοῦ *Preyer*, κατ' ἣν αἱ πρῶται μιμήσεις εἶναι αἱ πρῶται σαφεῖς καὶ
ἐκούσιαι κινήσεις. Ὁ *Burgerstein* ἀπορρίπτει τὰ μεταμεσημβρινὰ μα-
θήματα, ἐνῶ ὁ *Kräpelin* ὑπερασπίζει ταῦτα κ. λ. κ. λ. Παρὰ τὰ ποι-
κίλα δ' ὁμῶς ταῦτα σκιερὰ σημεία δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παρίδωμεν τὸ
ἐκ τῆς Παιδολογίας ἐρχόμενον φῶς. Καὶ ἐὰν μηδὲν ἄλλο κατώρθου ἢ
Παιδολογία ἢ νὰ δξύνῃ τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ παιδαγωγοῦ πρὸς διά-

γνωσιν τῆς ἰδιοφυίας τοῦ παιδός, οὕτω δ' ἐπετυγχάνετο νὰ ἐξετάζω-
σιν οἱ παιδαγωγοὶ κατὰ κανόνα τὴν ἰδιοφυίαν ταύτην καὶ συμφώνως
πρὸς ταύτην νὰ ἐκλέγωσι τὸν κατάλληλον τρόπον τῆς ἐπὶ τὸν τρόφι-
μον ἐπιδράσεως, τὸ κέρδος ἡμῶν θὰ ἦτο μέγιστον. Πόσον ὀλιγώτερον
θὰ ὑπέφερον οἱ παῖδες ἀπὸ σκληρᾶς λέξεως καὶ ποινῆς καὶ ἀδικίας παν-
τὸς εἶδους, καὶ πόσον τελειότερον θὰ διεμορφοῦμεν αὐτοὺς ἀπὸ σωμα-
τικῆς, πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἐπόψεως !

Διὰ ταῦτ' ἀποδεχόμεθα τὴν γνώμην τῶν φρονούντων ὅτι εἶναι
καθῆκον τοῦ διδασκάλου νὰσχοληθῆ εἰς τὴν Παιδολογίαν, οὐχὶ
μόνον σχετικά συγγράμματ' ἀναγιγνώσκων, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ἐπιμε-
λῶς ἐκτελῶν παιδολογικὰς ἐρεῦνας καὶ παρατηρήσεις. Πρώτιστα δὲ
καὶ μάλιστα συνιστῶμεν αὐτῷ πρὸς τοῦτο τὴν μελέτην καλῶν περὶ τῆς
Παιδολογίας ἔργων, (*) ἅτινα θὰ δώσωσιν εἰς αὐτὸν τὰς ἀναγκαίαις
πρὸς ἰδίαν παιδολογικὰς ἐρεῦνας ὁδηγίας. Μετὰ τὴν προπαρασκευὴν
ταύτην ἄς ἐπιληφθῆ τῶν ἑαυτοῦ ἐρευνῶν· τὸ πρὸς τοῦτο ὑλικὸν πα-
ρέχουσιν αὐτῷ οἱ τῆς ἑαυτοῦ τάξεως μαθηταί, τοὺς ὁποίους ἐπι-
μελῶς καὶ λεπτομερῶς ἐξετάζει· ἐν τῇ ἐρεύνῃ δὲ ταύτῃ τὸ μὲν προσέ-
χει καὶ ἐξετάζει τὴν τάξιν, ὡς ὅλον. Οὕτως εὐρίσκει διὰ τίνος ὕλης
καὶ διὰ τίνος τρόπου ἐπεξεργασίας τῆς διδακτέας ὕλης προσελκύονται
εὐκολώτερον οἱ μαθηταί καὶ μαγνιάνουσι καλύτερον· τὰς παρατηρήσεις
ταύτας ἐπωφελεῖται ἐν τῇ κατόπιν διδασκαλίᾳ. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἕκαστος
μαθητῆς πρέπει νὰποτελέσῃ δι' αὐτὸν ἀντικείμενον λεπτομεροῦς σπου-
δῆς καὶ μελέτης. Ἄς ζητῆ νὰνακαλύψῃ τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰς δε-
ξιότητας, ἃς ἔχει μαθητῆς τις ἀπὸ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἐπόψεως,
ὅπως ἐκεῖνα μὲν ἀποτελεσματικῶς καταπολεμήσῃ, ταύτας δὲ κατὰ τὸ
δυνατὸν περαιτέρω ἀναπτύξῃ, πρὸ ποντὸς δ' ὅμως, ὅπως μὴ ψέγῃ καὶ
τιμωρῇ μαθητὴν τινα δι' ἑλλιπῆ πρόοδον, ἐνῶ ἡ ἔλλειψις αὕτη πρέπει
νὰποδοθῆ εἰς ἔμφυτόν τι ἢ ἐπίκτητον τοῦ παιδὸς ἐλάττωμα. Ἐμφανί-
ζεται π.χ. παρὰ μαθηταῖς ἡ σπουδαία διαφορὰ, ὅτι ἄλλοι μὲν εἶναι
κυρίως παραγωγικαί, ἄλλοι δὲ κυρίως ἀναπαραγωγικαὶ φύσεις. Ἐ-
κεῖνοι μὲν εὐκόλως εὐρίσκουσιν αὐτοτελῶς τὸ νέον· οὗτοι κατὰ τὴν
ἐξέλιξιν τοῦ νέου εἶναι οἱ εὐρίσκοντες ἐκάστοτε τὴν ἀτραπὸν· τούναν-
τίον δὲ δυσκόλως κατορθοῦσι νὰποδώσωσι πιστῶς ἐν συνεχείᾳ τὸ ἤδη
διδαχθέν. Ἄλλοι δύνανται ἐπιτυχέστατα νὰποδίδωσι τὸ πρὸ ὀλίγου

(*) Διὰ τὸν Ἑλληνα ἀναγνώστην πλὴν τῶν ἐνταῦθα παρεχομένων νύξεων, δύ-
ναται νὰ διδάξῃ ἀρκετὰ καὶ τὸ βιβλίον, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, τοῦ
Sikorisky μεταφρασθὲν ὑπὸ Παπαζαχαρίου. Διὰ τὸν γαλλομαθῆ συνιστῶμεν ἐκ-
θύμως τὴν ἐξέλιξιν τῆς ψυχῆς τοῦ παιδὸς ὑπὸ Compayré βιβλίον, οὗ πλεσιτάκις
ἐν τῷ καιμένῳ ἐγένετο μνεία, καὶ ὅσαρ μετεφράσθη καὶ εἰς τὴν Γερμανικὴν ὑπὸ
τοῦ καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν παιδαγωγικῶν ἐργασιῶν γνωστοῦ Ufer· πρὸς δὲ Die Ent-
wicklung der Kindesseele, ἐν Altonburg τῷ 1900. (Σ. Μ.).

διδασκῶν, ἀδυνατοῦσι δ' ὅμως αὐτοτελῶς νὰ ἐπεξεργασθῶσι καὶ εὕρωσι τὸ νέον. Τοιαύτας ἀτομικὰς διαφορὰς πρέπει πρὸ παντὸς νὰ ζητήσῃ νὰ καθορίσῃ ὁ διδάσκαλος. Καὶ εἰς τὴν προσπάθειάν μὲν, ὅπως κατὰ τὸ δυνατόν ὑπερνικήσῃ καὶ διορθώσῃ μογομερείας, οἷαι εἶναι ἐκεῖναι, περὶ ὧν ἄρτι ἐγένετο λόγος. Ἐν τῇ ἀποπειρᾷ δ' ὅμως ταύτῃ δὲν εἶς στερεῖται ὑπομονῆς καὶ ἐπιεικειᾶς, διότι γνωρίζει ὅτι ὀφείλει νὰ ὑπολογίσῃ καὶ νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς φυσικοὺς φραγμοὺς, τὰ φυσικὰ ἐμπόδια, δι' ἃ δὲν εἶναι ὑπεύθυνος ὁ παῖς· ἐπειδὴ δὲ περαιτέρω γνωρίζει ὅτι τοιοῦτοι φραγμοὶ σπανίως ἢ μᾶλλον οὐδέποτε δύνανται τελείως νὰ ὑπερνικηθῶσι, δὲν ἀπαιτεῖ παρὰ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν μαθητῶν ἐν παντὶ τελειότητα· τοῦτο πράττων εὐαπῆται τὰ δύνατα καὶ εὐαδῶν τὸς μαθητὰς. Πολὺ διευκολύνεται ὁ διδάσκαλος εἰς τὰς παιδολογικὰς αὐτοῦ ἐρεῦνας καὶ τὴν ἐν τῇ πράξει χρησιμοποίησιν αὐτῶν ἐὰν τηρῇ σχετικὸν ἡμερολόγιον, ἐν ᾧ ἔχει προορίσει ἴδιον μέρος δι' ἕκαστον μαθητὴν. Ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τούτῳ καταγράφει πᾶσαν παρατήρησιν διὰ τε τὴν τάξιν, ὡς ὅλον τι, καὶ δι' ἕκαστον μαθητὴν, ἐν τῇ προσηκούσῃ ἕκαστοτε θέσει.

II. ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΙΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΙ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΙΔΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΑΔΙΑ.

Αἱ ἀκόλουθοι ὑποδειγματικαὶ διδασκαλῖαι ἐκθέτουσι τὴν διδακτέαν ὕλην ἐν πάσῃ ἐκτάσει καὶ λεπτομερείᾳ. Τὴν αὐτὴν δὲ τελειότητα ἔπρεπε νὰ κολουθῶμεν ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅσας τις θέλομεν νὰ διδάξωμεν τι. Ὑπὸ δυσμενεῖς δ' ὅμως συνθήκας, ὅπως π.χ. ἐν τοῖς ἡνωμένοις σχολείοις, κατ' ἀνάγκην λεπτομέρειαί τινες εἶς παραλειφθῶσι καὶ ζητήματα τινα, περὶ ὧν γίνετα ἐνταῦθα λόγος, εἶς μείνωσιν ἐντελῶς ἄθικτα.

Καὶ ἀπὸ μεθοδικῆς δ' ἐπόψεως παρατηρεῖται ἡ αὐτὴ ἕκτασις καὶ λεπτομέρεια ἐν αὐταῖς. Ἐν πάσαις σχεδὸν καὶ πάντοτε τίθενται καὶ αἱ ἀπευθυνόμεναι τοῖς μαθηταῖς ἐρωτήσεις, ὅπως καὶ αἱ ὑπὸ τούτων διδόμεναι ἀπαντήσεις, ἐξαιρέσει τῶν βοηθητικῶν ἐρωτήσεων. Οὕτω δὲ πρέπει νὰ καυρτίξωσι τὰς προπαρασκευὰς αὐτῶν οἱ μαθηταὶ τῶν διδασκαλείων οἱ ἀναλαμβάνοντες δοκιμαστικὰς διδασκαλίας, ἴδια ἐν ἀρχῇ, πρὸς τε ἴδιαν καὶ τῶν διδασκομένων μαθητῶν ὠφέλειαν. Τοῦναντίον ἡσκημένος διδάσκαλος δὲν ἔχει ἀνάγκην τῆς λεπτομερείας ταύτης οὐτ' ἀπὸ πραγματικῆς, οὐτ' ἀπὸ μεθοδικῆς ἐπόψεως. Οὗτος παρασκευάζει ἕκαστοτε γενικὸν μόνον διάγραμμα τῆς πορείας τῆς διδασκαλίας.

Καὶ διὰ τὰς τοιαύτας δὲ προπαρασκευὰς ὑπάρχουσιν ὑποδείγματα

ἐν τῷ παραρτήματι τῷδε. Καὶ ταῦτα δ' ὅμως δὲν δύναται ὁ διδάσκαλος ἀκριβῶς νὰκολουθήσῃ, διότι πολλὰ μὲν τῶν ἐνταῦθα ἐκτενέστερον περιεχομένων θὰ δηλώσῃ ἐκεῖνος συντομώτερον, ἄλλα δὲ καὶ ἐντελῶς θὰ παραλίπη. Ἀπὸ μεθοδικῆς δ' ὅμως ἐπόψεως πρέπει νὰ βαίνη ἡ διδασκαλία ἀκριβῶς, καθ' ὃν τρόπον δηλοῦσιν αἱ ἐνταῦθα παρεχόμεναι ὑποδειγματικαὶ διδασκαλίαι. Τὰς δ' ἀναγκαίας ἐρωτήσεις, νύξεις, ὑπομνήσεις, προκλήσεις πρὸς ἐπαναλήψεις καὶ περιλήψεις θὰ ἔχη προχείρους ὁ διδάσκαλος ἕνεκα τῆς πολλῆς ἀσκήσεως, ὥστε δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη λεπτομεροῦς ἐκ τῶν προτέρων ἀναγραφῆς ἐκάστης λέξεως. Εἰδικῶς δ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ προσέχη εἰς τιν' ἄτινα παρελείφθησαν ἐνταῦθα διὰ τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν συντομίαν π. χ. εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν ἐκάστου τμήματος πρὸ τῆς μεταβάσεως εἰς τὸ ἐπόμενον, τὴν σύνδεσιν τῶν διαφόρων τμημάτων πρὸς ἄλληλα, τὸ ὅτι οἱ μαθηταὶ δὲν πρέπει νὰ διακόπτονται διηγούμενοι, οὐδὲ νὰ κατατέμνηται ἡ διήγησις εἰς ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις, ὅτι πρέπει νὰ διορθώνωνται πάντοτε τὰ γλωσσικὰ σφάλματα κ.λ. κ.λ.

Ἐν συντόμῳ,

Ὡς πρὸς τὴν ὕλην, ἅς συντομεύῃ ἢ ἐπεκτείνῃ ὁ διδάσκαλος τὰς ἐνταῦθα διδασκαλίας ἀναλόγως τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ἐργάζεται· ὡς πρὸς τὴν μέθοδον δ' ὅμως δύνανται αὐταὶ νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πρότυπον τῷ τε μαθητῇ τοῦ διδασκαλείου καὶ τῷ διδασκάλῳ, οἵτινες ἀμφότεροι δύνανται κατὰ ταύτας καὶ ἄλλην ἀνάλογον ὕλην νὰ ἐπεξεργασθῶσι. Δὲν ὑπάρχει δ' ὅμως ἀνάγκη καὶ γραπτῶς τόσον λεπτομερῶς νὰ προετοιμάζωσιν οὗτοι τὰς προπαρασκευάς, ἰδίᾳ, ὅταν ἀρκούντως ἀσκηθῶσι· τότε ἀρκεῖ γενικόν τι διάγραμμα, ἐν ᾧ περιέχονται ἡ μορφή τῆς παροχῆς τοῦ νέου, αἱ κυριώταται ἐρωτήσεις, τὰ τμήματα, τὰ χεῖροντ' ἐπεξηγήσεως ἢ διασαφήσεως, αἱ ἐπιγραφαί, πλείονες δ' ὅμως λεπτομέρειαι δὲν ὑπάρχουσι.

Κατὰ τοιοῦτον τρόπον χρησιμοποιούμεναι αἱ ὑποδειγματικαὶ αὐταὶ διδασκαλίαι θὰ δυνηθῶσι νὰ παράσχωσι πολυτίμους ὠφελείας εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν διδασκαλείων καὶ τοὺς διδασκάλους.

